

Turkish Studies

Educational Sciences

Volume 13/11, Spring 2018, p. 269-296

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13230>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Mart 2018

✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Doç. Dr. Mehmet Akif SÖZER – Doç. Dr. İlke EVİN GENÇEL – Dr. Öğr. Üyesi Eyup YÜNKÜL

This article was checked by iThenticate.

EĞİTİM PROGRAMLARINI DEĞERLENDİRMEYE AİT SINIFLAMALAR*

*Fatih AYGÖREN** - Kemal Oğuz ER****

ÖZET

Bu araştırmada eğitim programlarını değerlendirme alanında adı geçen nitelikleri belirlemek ve sınıflamak amaçlanmıştır. Eğitim programlarını değerlendirmek programların daha iyi hale gelmesi için önemli bir geri bildirim mekanizmasıdır. Programların sürekliliği için etkililiğinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, eğitim programları alanında yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Eğitim programını değerlendirme alanındaki değerlendirme tiplerini, tasarımlarını, ideolojilerini ve felsefelerini bilmek bir gereklilik olabilmektedir. Program değerlendirme çalışmaları incelendiğinde nesnelci (Objektivist), öznelci (Subjektivist), çoğulcu (Pluralist), faydacı (Utilitarian) olmak üzere dört temel program değerlendirme felsefesi; ayrılıkçı (Separatist), olgucu (Positivist), yönetsel (Managerial), göreceli (Relativistic), yararlanıcıya yönelik (Consumerist) olmak üzere beş temel program değerlendirme ideolojisi; hedeflere dayalı (Objectives oriented), yönetime yönelik (Management oriented), yararlanıcı odaklı (Consumer oriented), uzman odaklı (Expertise oriented), müzakereye dayalı (Adversary oriented), katılımcı yönlendirmeli (Participant oriented) olmak üzere altı program değerlendirme tasarımı; değerlendirmeci rolüne göre (içsel, dışsal, dışarıdan yönlendirilmiş), değerlendirme biçimine göre (formal, informal, harmanlanmış), sistem boyutuna göre (girdi, süreç, çıktı, etki) olmak üzere toplamda on program değerlendirme türü araştırmacılar tarafından belirlenmiş ve kategorize edilmiştir. Yapılan sınıflama çalışmasına ek olarak araştırmacı yorumları ve eleştirileri araştırmaya dahil edilmiştir. Sınıflamalar arası bağlar ortaya konmaya çalışılmıştır.

* BAUN, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Programları ve Öğretimi bilim dalında yapılan doktora tezi kapsamında hazırlanmıştır.

** Dr. Öğretmen-MEB, El-mek: faygoren@hotmail.com

*** Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Necati Bey Eğitim Fakültesi, El-mek: keoguzer@gmail.com

Araştırma sonunda, program değerlendirme felsefeleri, ideolojileri, tasarımları ve türlerinin kendi özelinde bazı avantaj ve dezavantajlarının olduğu, beğenilen ve eleştirel özelliklerinin bulunduğu, birbirlerine tam olarak üstünlük kanıtlarının olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Programı Değerlendirme Felsefeleri, Program Değerlendirme İdeolojileri, Program Değerlendirme Tasarımları, Program Değerlendirme Türleri

CLASSIFICATIONS OF CURRICULUM EVALUATION

ABSTRACT

The aim of this research is, defining and classifying the prominent curriculum evaluation characteristics. It is essential to specify effectiveness of the curriculum so as to ensure the continuity of the curriculum. Evaluating the curriculum is an important feedback mechanism to optimize the curriculums. In this context, there are too many studies in curriculum field. It is necessary to know curriculum evaluation types, designs, ideologies and philosophies to understand the studies about the curriculum evaluation field. We also need to understand the relationships between them. When the curriculum studies analyzed: objectivist, subjectivist, pluralist and utilitarian curriculum evaluation philosophies; separatist, positivist, managerial, relativistic, consumerist curriculum evaluation ideologies; objectives oriented, management oriented, consumer oriented, expertise oriented, adversary oriented and participant oriented curriculum evaluation designs; according the role of evaluator: internal, external, externally directed; according to curriculum evaluation form: formal, informal and blended; according to system element: input, process, product and impact evaluation characteristics defined and classified by the researchers. Additively, researchers' critics and comments included to the study.

As a result of this research, it is found that, curriculum evaluation philosophies, ideologies, designs and types have their own advantages and disadvantages, have admirable and criticized features and there is no evidence of superiority to one another.

STRUCTURED ABSTRACT

Purpose of the Study

The aim of this research is to define and also classify curriculum evaluation characteristics and features in order to improve our understanding about curriculum evaluation in education. It is necessary to know curriculum evaluation types, designs, ideologies and philosophies to understand the studies about the curriculum evaluation field. We also need to understand the relationships between them. According to this aim researchers studied the literature of curriculum evaluation and defined the features and characteristics.

Method

Document analysis method was used to get data for the research. In this study, researchers reviewed the national and international literature about curriculum evaluation, to clarify and classify the philosophies, ideologies, designs and types of curriculum evaluation. Via literature review, all reachable knowledge resources were investigated, notions were tried to be explained, and curriculum evaluation features were classified by the researchers. Especially the pioneers of curriculum evaluation field like Stake, Stufflebeam, Provus, Eisner, Alvin, Tyler, Coryn, Scriven, Worthen, Sanders and House were analyzed. While analyzing, the pioneers who has curriculum evaluation models became the principal focal points. The dates between 1957 to nowadays, analyzed by the researchers. The date 1957 determined as the starting point because of the Sputnik Event. American educational system and notably curriculum evaluation field shocked and started swiftly developing against Russian educational system. It was a turning point for curriculum evaluation. After that critical event, American educational system self-questioned itself and made revolutionary investments for the curriculum evaluation field. Remarkably, most of the curriculum evaluation models and features developed and defined after 1957.

Results

Based on literature review, curriculum evaluation studies are defined and classified as curriculum evaluation philosophies, ideologies, designs and styles. These classifications explained here below.

According to the study, four curriculum evaluation philosophies identified. Objectivist philosophy reflects the rational and generalizable facts based on scientific logic. Subjectivist philosophy bases on experiences. Pluralist philosophy focuses on individual benefits rather than society. It is more important to maximize the individuals' profits. Mostly used with subjectivism, utilitarian philosophy bases on the general benefit of society in regards to the happiness of others.

Five curriculum evaluation ideologies identified by the researchers. Mostly used with objectivism, separatist ideology suggests independent evaluators from outside of the system. It has external logic. Positivist ideology defends objective reality and follows the rules of assessment and evaluation. Managerial ideology evaluates curriculum and reports managers the results which were generally shaped by the same managers. Relativistic ideology is a reaction to positivism as it accepts relativistic thinking rather than objective reality. Consumerist ideology evaluates for the benefits of the society and the individual. In the name of the consumers, objective and systematic evaluation are done and put on public display as far as possible.

Six curriculum evaluation designs were defined. Objectives oriented curriculum evaluation decides the effectiveness of the curriculum with regard to the reached objectives of the program. Management oriented design bases on presenting knowledge to the managers so that they make decisions about the curriculum effectiveness. Consumer oriented design gives the leading role to the consumers while evaluating the curriculum or a service. Expertise oriented curriculum evaluation is a design that experts -namely professionals- makes the evaluation job. Adversary oriented evaluation is

done with two independent evaluation groups. These independent groups examine the curriculum from different aspects like a case in a court. Participant oriented curriculum evaluation bases on evaluation including everybody related with the curriculum.

There are three curriculum evaluation types when we specify curriculum evaluation according to the role of evaluator. These are internal, external, and externally directed internal curriculum evaluation. Internal evaluation is an evaluation type that an evaluator from inside the organization evaluates the curriculum. External evaluation is an evaluation type that an evaluator from outside the organization evaluates the curriculum. External curriculum evaluation is much more trustable than internal curriculum evaluation. People from inside the organization who are directed by professionals do externally directed internal curriculum evaluation. Curriculum experts prepare the platform but insider personals evaluate the curriculum.

Curriculum evaluation could be implemented differently via the form of evaluation. These forms are formal, informal, and blended curriculum evaluation. Formal curriculum evaluation has experimental design, and it is based on standards, planned, quantitative and clear-cut. Besides that, informal curriculum evaluation has natural design, and it is non-systematic, based on observation, qualitative and subjective. Blended curriculum evaluation is a mix of formal and informal curriculum evaluation. Qualitative and quantitative analysis are being used simultaneously. Also, experimental and natural designs are being used together.

When we specify curriculum evaluation according to the dimensions of the curriculum as a system, there are four curriculum evaluation types. These are input, process, output, and impact evaluation of the curriculum. Input evaluation analyzes the needs of the system and makes suggestions for the curriculum. Process evaluation monitors the performance. Educational activities, materials, exercises, process are evaluated. Output evaluation cares about the long-term effects of the curriculum. Impact evaluation is quite similar to output evaluation but cares about short-term effects. Mostly, it cares about the reached objectives of the curriculum.

By the results of this research, four prominent curriculum evaluation philosophies were found in the curriculum evaluation literature. These are: objectivist, subjectivist, pluralist and utilitarian curriculum evaluation philosophies. Five prominent curriculum evaluation ideologies were found in the curriculum evaluation literature. These ideologies are: separatist, positivist, managerial, relativistic and consumerist curriculum evaluation ideologies. Six prominent curriculum evaluation designs were found in the curriculum evaluation literature. These designs are: objectives oriented, management oriented, consumer oriented, expertise oriented, adversary oriented and participant-oriented curriculum evaluation designs. Ten prominent curriculum evaluation styles were found in the curriculum evaluation literature. These styles can be categorized as follows: internal, external and externally directed internal curriculum evaluation by the role of evaluator; formal, informal and blended curriculum evaluation by the form of evaluation; input, process, outcome and impact evaluation by the dimension of the

curriculum as a system. In conclusion, by this research, curriculum evaluation philosophies, ideologies, designs and styles were clarified and categorized. The results indicate that categorized curriculum philosophies, ideologies, designs and styles may have their own advantages and disadvantages but they don't have significant supremacy on each other.

Keywords: Curriculum Evaluation Philosophies, Curriculum Evaluation Ideologies, Curriculum Evaluation Designs, Curriculum Evaluation Types

1. Giriş

Eğitim programlarının değerlendirilmesi, etkililiğinin belirlenmesi ve dolayısıyla iyileştirilmesinin, eğitim bilimciler için doğal bir çaba olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü eğitim programlarını değerlendirmek eğitim programlarını daha iyi hale getirmek için önemli bir geri bildirim mekanizmasıdır (Lunenburg ve Irby, 2006: 60; Belvis, 1989: 247). Bu düşüncenin ürünü olarak, eğitim programlarını daha iyi hale getirmek ve sürekliliğini sağlamak adına olgucu, öznelci, faydacı, çoğulcu, hedeflere dayalı, hedeften bağımsız, yönetime yönelik, yararlanıcıya yönelik, katılımcı destekli gibi farklı açılardan değerlendirme yapan değerlendirme anlayışları ortaya çıkmıştır. Ne var ki bu çalışmalar farklı bilim adamları tarafından ifade edilmiş ve dağınık bir durumdadır. Program değerlendirme alanını tam olarak anlayabilmek için ortaya konmuş söz konusu program değerlendirme felsefelerini, ideolojilerini, tasarım şekillerini, değerlendirme türlerini bilmek ve aralarındaki ilişkileri anlamak gerektiği varsayımı araştırmacıları bu konu üzerinde çalışmaya yönlendirmiştir. Bu konuda yapılacak sınıflamaların kavramsal bilgi oluşturmada bir yapı taşı olacağı öngörülmüştür. Eğitim programlarını değerlendirme alanındaki temel boyutların anlamlı ağlar şeklinde sınıflanması alan hakimiyeti ve gelişimi açısından faydalı olabilir düşüncesi temele alınmıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, eğitimde program değerlendirme alanını daha iyi anlayabilmek adına, program değerlendirmenin boyutlarını ve özelliklerini sınıflama amaçlı yapılmıştır.

2. Yöntem

Araştırma için gereken verilere “doküman incelemesi yöntemi” kullanılarak ulaşılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 187). Doküman analizi sürecinde araştırmacı öncelikle amacına yönelik mevcut kaynakları bulur, dikkatlice okur, gerekli bilgileri not alır ve aldığı notlardan yola çıkarak değerlendirme yapar (Çepni, 2010). Doküman incelemesi, araştırmanın problemine dair dokümanların geniş bir zaman dilimine yayılmış analizi ile yapılabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006, 190). Bu bağlamda, eğitim programlarını değerlendirme alanındaki felsefeleri, ideolojileri, tasarımları, değerlendirme türlerini belirleyebilmek ve sınıflayabilmek için eğitim programı değerlendirme alanındaki ulusal ve uluslararası yazılı kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamına alınan yazılı dokümanların belirlenmesinde öncelikle zamana dayalı tarihsel bir inceleme yürütülmüş ve program değerlendirme tarihi incelenerek dokümanların zamansal sınırları belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmaya Ait Doküman Analizindeki Zaman Yayılımı: Program değerlendirmenin ilk uygulamaları, Amerika’da ve 1800’lerde görülmektedir. Horace Mann’ın etkisiyle Massachusetts’te 1840’ta ve Boston School Komitesi tarafından 1845 ile 1846’da testler üzerinden karşılaştırmalı şekilde yapılmış çalışmalar bulunmaktadır (Fitspatrick vd., 2004: 31). Bazı kaynaklara göre de program değerlendirmede kabul edilebilecek ilk çalışma Joseph Rue’nin 1897 yılında 33000 öğrenci üzerinde

heceleme performansı üzerinde yapılan karşılaştırmalı çalışmasıdır (Patton, 2008: 15; Erden, 1998: 10). Rue'nin çalışması ilk çalışma olarak gözüktse de eğitim programlarını değerlendirme faaliyetlerinin özellikle 1950'li yıllardan sonra önemli derecede arttığı görülmektedir (Ornstein ve Hunkins, 1993: 324). Özellikle 1957 yılında yaşanan "Sputnik Olayı" eğitimde program değerlendirme için bir dönüm noktası olarak düşünülebilir.

1957 yılında Rusların Sputnik 1 ve Sputnik 2'yi uzaya göndermesi kendisini eğitim alanında öncü olarak gören Amerika Birleşik Devletleri'ne yüzyılın şokunu yaşatmış ve Amerikan eğitim sisteminin kendisini ağır şekilde eleştirmesine yol açmıştır (Alderson ve Beretta, 1992: 12-13; Popham, 1993: 2-5). Sputnik Olayı eğitim programları alanında bir kırılma anıdır. Rusların uzay biliminde ve dolayısıyla eğitimde daha önde olduğu imajı yaratan Sputnik Olayı nedeniyle Amerikan hükümeti ve eğitimcileri, eğitim programlarını daha ciddi olarak ele alınmaya başlamış, devlet desteğiyle programlarının değerlendirilmesi ve böylece geliştirilmesi üzerine yoğun mesai harcamıştır (Alderson ve Beretta, 1992: 13; Popham, 1993: 2-5). Bu tarihi gelişme, eğitim programlarının değerlendirilmesi ihtiyacını net bir şekilde ortaya çıkarmıştır.

Eğitimde program değerlendirme konusunda ön plana çıkan (Tyler'in Davranışsal Hedef modeli dışında) çoğu program değerlendirme yaklaşımının ve boyutlarının ortaya çıkışı 1957 yılındaki Sputnik Olayı'ndan sonraki tarihlere denk gelmektedir. Bu nedenle araştırma sürecinde 1950'den günümüze kadar ortaya konmuş yazılı kaynaklar öncelikle dikkate alınmıştır. Ne var ki, Tyler ve Taba gibi önemli programcıların varlığı dikkate alınarak bu zaman sınırı esnek kabul edilmiştir.

Araştırmaya Ait Doküman Analizinde Temele Alınan Dokümanlar: Tyler'in Davranışsal Hedef modeli, Stufflebeam'in Bağlam-Girdi-İşlem-Çıktı (CIPP) modeli, Stake'in Uygunluk-Olasılık (Countenance) modeli, Stake'in İhtiyaca Cevap Verici (Responsive) modeli, Provus'un Farklar Yaklaşımı (Discrepancy) modeli, Scriven'in Hedeften Bağımsız (Goal Free) Değerlendirme modeli, Eisner'in Eğitsel Eleştiri (Connoisseurship) modeli, Alvin'in UCLA modeli ve Scriven'in Yararlanıcı Yönelimli (Consumer oriented) modeli gibi modeller program değerlendirme alanında ön plana çıkmaktadır. Bu modellerin kuramcılarının ait yazılı dokümanlar öncelikle incelenmiştir. Bu bağlamda, program değerlendirme alanında uluslararası alan yazında ön plana çıkan Stufflebeam, Coryn, Scriven, Fitzpatrick, Worthen, Sanders, Green, House ile ulusal alan yazında Yüksel ile Sağlam, Erden ve Uşun isimli eğitim programcıların dokümanları temele alınmıştır. Bu isimlerin akademik kitapları ve çalışmaları araştırmanın ana dokümanları olarak kabul edilmiştir.

Ulaşılan bilgi kaynakları araştırmacılar tarafından incelenmiş, kavramlar anlamlandırılmaya ve program değerlendirme özellikleri olarak kategorize edilmeye çalışılmıştır. Araştırma nitel paradigmaya dayalı olduğu için çalışmanın geçerliliğini sağlamak adına söz konusu olgular olduğu gibi ve tarafsızca ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucu elde edilen veriler ayrıntılı olarak raporlaştırılmıştır. Elde edilen veriler ve tarama sonuçları hakkında alan uzmanlarının-Prof. Dr. Nevin Saylan, Prof. Dr. Şener Büyüköztürk, Prof. Dr. Asuman Seda Saracaloğlu, Doç. Dr. Hale Sucuoğlu, Doç. Dr. Orhan Kumral ve Yrd. Doç. Dr. Nihat Uyangör, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kanmaz'ın- görüşleri alınmıştır.

3. Bulgular

Program değerlendirme alanına ilişkin bu araştırmada yer verilen sınıflamaların ışığında program değerlendirmenin çok boyutlu ve yoruma açık olduğu görülmektedir. Her program değerlendirme felsefesinin, ideolojisinin, tasarımının, türünün ya da modelinin avantajları ve dezavantajları olabilmektedir. Herhangi bir program sınıfına, türüne ya da modeline en iyi demek mümkün gözükmemektedir. Ne var ki program değerlendirme alanını anlayabilmek için bunları irdelemek bir gereksinimdir. Bu bağlamda program değerlendirme kavramları ve özellikleri sınıflanmaya çalışılmıştır.

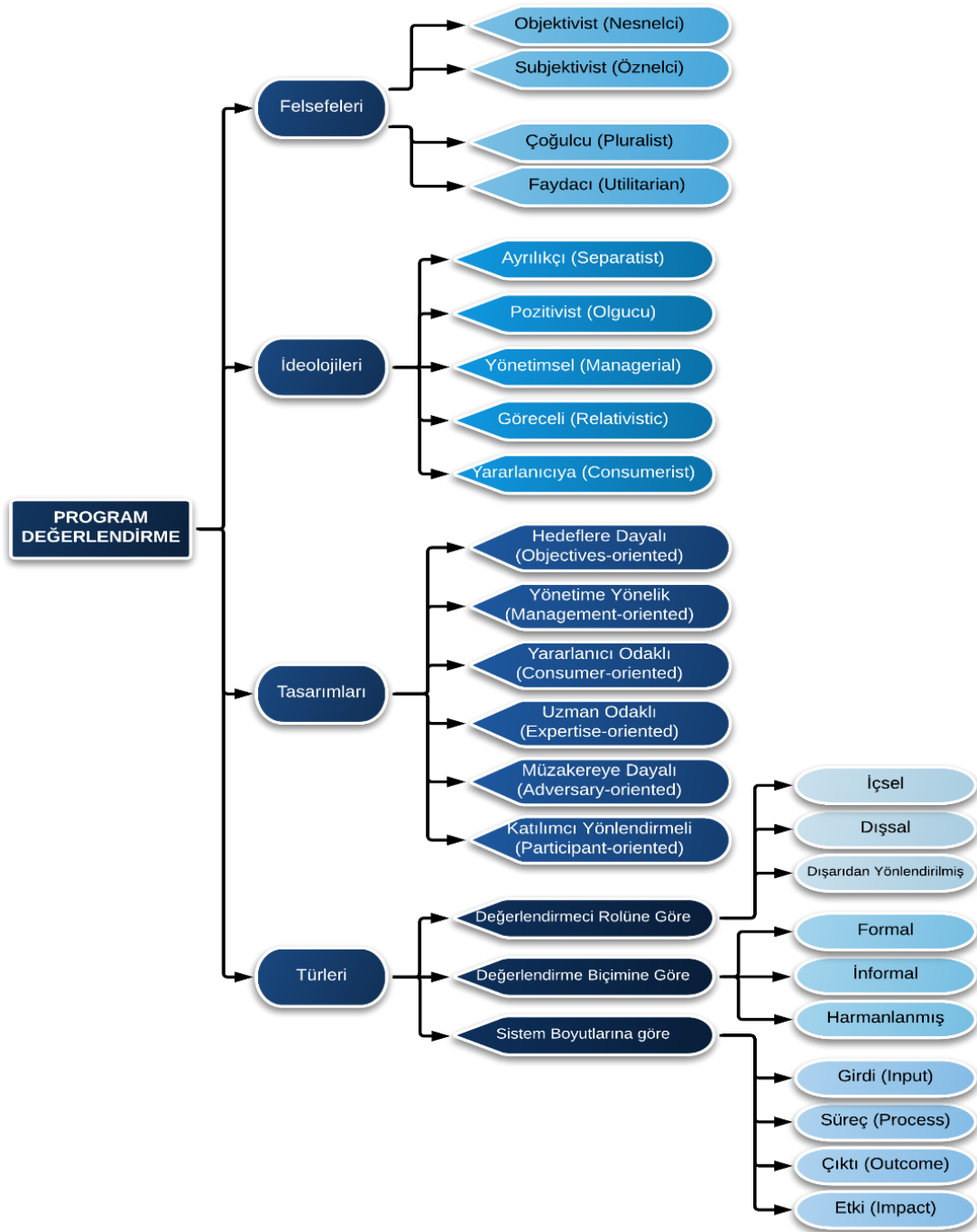
Program Değerlendirme

Program değerlendirme gözlem ve çeşitli ölçme araçları ile eğitim programlarının etkililiği hakkında veri toplama, elde edilen verileri programın etkililiğinin işaretçileri olan ölçütlerle karşılaştırıp yorumlara ve programın etkililiği hakkında karar verme sürecidir (Erden, 1998: 10). Diğer bir söyleyişle, programların sonuçları ya da etkilerinin sistematik olarak belgelenmesi (dokümantasyonu) ve program hakkında yargıya varılabilmesi için programa değer biçme işidir (Uşun, 2012: 10; Green ve Stone, 1977: 4). Scriven açısından ise program değerlendirme, programın hak ettiği değere karar vermek için kullanacağımız başlangıç noktasıdır (Fitzpatrick vd., 2012: 14). Eğitimde program değerlendirmeyi daha iyi anlayabilmek için program değerlendirmeye ait nitelik ve sınıflamalar üzerinden devam etmek anlamlı olacaktır.

Program Değerlendirmeye ait Sınıflamalar

Yapılan alan yazın taramasına dayanarak program değerlendirme çalışmaları araştırmacılar tarafından, program değerlendirme felsefeleri, ideolojileri, tasarımları, program değerlendirme türleri olarak sınıflandırılmıştır. Sınıflamalar Şekil 1’de gösterilmiş ve ilerleyen bölümlerde ayrıntılarıyla açıklanmıştır.

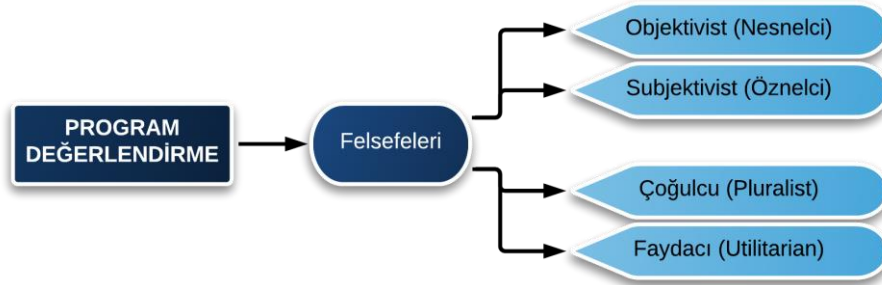
Şekil 1. Program Değerlendirmeye Ait Sınıflamalar

a. Program Değerlendirme Felsefeleri

Program değerlendirme alanında her zaman geçerli olan tek bir değerlendirme anlayışından bahsetmek olası değildir. Farklı felsefi görüşler, beraberinde farklı program değerlendirme anlayışlarını getirmektedir. Bu bakış açılarına örnek olarak Nesnelci ve Öznelci ile Faydacı ve Çoğulcu değerlendirme ideolojileri verilebilir (Lawrenz ve Thao, 2014: 760).

Şekil 2. Program Değerlendirme Felsefeleri

Bu program değerlendirme felsefeleri, nesnelciye karşı öznelci ve çoğulcuya karşı faydacı değerlendirme olarak, birlikte ele alınması gereken ikililer şeklinde görülebilir. Nesnelciler tekrarlanabilen gerçeklere dayalı hareket ederken, öznelciler biriktirilen deneyimlere sırtını yaslar. Diğer ikilide ise, çoğulcular her bireyin üzerindeki etkiyi değerlendirirken, faydacılar genel etkiyi değerlendirir (Lawrenz ve Thao, 2010: 945).

i. *Nesnelci Değerlendirme (Objectivist Evaluation)*

Nesnelci bakış açısı bilimsel anlayışın bakış açısıdır. Tekrarlanabilen ve genellenebilen gerçeklere dayanmaktadır (Lawrenz ve Thao, 2014: 760; Fitzpatrick, vd., 2004: 60). Bu felsefeye dayalı değerlendirme, ahlaki olarak iyinin, kişisel ya da basit insani duygulardan bağımsız olduğu görüşünden hareket etmektedir. Temel olarak doğru ya da yanlış sonuçlar çıkarmaya eğilimlidir (Stufflebeam ve Coryn, 2014: 703). Denetlenebilirlik, rasyonellik ve kalite kontrolü temel kaygılarıdır (House, 1993: 51). Dışsal değerlendirme olarak da nitelendirilebilen bu anlayışta veri toplama aşamasından değerlendirmeye kadar tam olarak bilimsel yöntemler uygulanmaktadır (Fitzpatrick vd., 2004: 60).

Bilimsel bakış açısını program değerlendirme anlayışının temeli olarak gören nesnelci değerlendirmenin, sosyal bilim temelli program değerlendirme alanı için ne kadar yeterli olacağı tartışmaya açıktır. Program değerlendirmeyi nesnelleştirmesi bir avantaj olarak görülse de beklenmedik öğrenme çıktıları ve örtük program özellikleri gibi yazılı olmayan şartların program değerlendirme sürecinde gözden kaçması olası gözükmektedir.

ii. *Öznelci Değerlendirme (Subjectivist Evaluation)*

Öznelci bakış açısı bilimsel yöntemlerden çok tecrübeye dayanan uygulamaları ve öznelliği barındırmaktadır (Lawrenz ve Thao, 2014: 760). Bilgi doğrudan elde edilmeli görüşüne dayanmaktadır. İnfomal görüşmeler, gözlemler ve durum çalışmaları ön plana çıkan veri toplama araçlarıdır. Yararlanıcı kitlenin deneyimlerine dayalı doğal genellemelere varma eğilimindedir (House, 1993: 57). Öznelci değerlendirmenin geçerliliği değerlendirmecinin altyapısına, niteliğine ve algılama yeteneğine bağlıdır (Fitzpatrick, vd., 2004: 60). Neyin iyi ve doğru olduğu konusundaki nihai kriter kişisel duygular ve düşüncelerdir (House, 1993: 50). Bu bağlamda değerlendirme işlemleri, değerlendiren kişi dışındakilerin anlayamayacağı ve yapamayacağı içsel değerlendirme olmaktadır (Fitzpatrick vd., 2004: 61).

Öznelci bakış açısının sosyal bilim temelli program değerlendirme alanında beklenmedik öğrenme ürünlerini, duyuşsal faktörleri veya örtük program kapsamındaki olası bazı şartları değerlendirme kapsamında etkili olacağı kabul edilebilir. Ne var ki bu durum tarafsız bakış açısı olarak yeterli görülmeyebilir. İçsel değerlendirmenin yan etkileri ile güvenilirlik konusunda tartışmaya açık noktalar bırakabilir.

iii. *Faydacı Değerlendirme (Utilitarian Evaluation)*

Faydacı değerlendirme, toplumun genel memnuniyetini yüksek seviyeye çıkarma fikrine odaklanmaktadır. Toplumun genel faydası için bir yargıya ulaşmak amaçlanmaktadır (House, 1993: 49-50). Faydacılığın ahlaki amacı egoistlikten uzaktır. Başkalarının mutluluğu faydacılığın hedefleri arasındadır (Brunon-Ernst, 2016: 95). Örneğin, gayri milli hâsıla ya da eğitimdeki test sonuçlarının ortalaması gibi (bireylerin adına vekil kişiler tarafından yapılan) ölçümler mutluluğun göstergeleri olarak değerlendirilmektedir (House, 1993: 49). Faydacı yaklaşımlar programın insanlar üzerinde yarattığı genel etkiye önem vermektedir (Fitspatrick vd., 2004: 62). Faydacı değerlendirme modelleri açık olarak tanımlanmış teknikleri etğin ve bilginin kaynağı olarak ele almaya eğilimlidir (House, 1993: 50).

Faydacı değerlendirme genel memnuniyet halini maksimize etmek için öznelci bir etik üzerinden hareket ederken, bunu nesnelci bir epistemolojiyi kullanarak gerçekleştirmektedir. Memnuniyeti maksimum seviyeye çıkartan herhangi bir etkinlik, yapılacak doğru şeydir (House, 1993: 49). Maksimum seviyeye çıkarmak istediğimiz memnuniyetin ne olduğuna karar verdikten sonra bu istekleri karşılayabilmek için gerekli kaynaklardan veriyi elde edebilmek için objektif yöntemler (metodoloji) işe koşulmaktadır (House, 1993: 56).

iv. *Çoğulcu Değerlendirme (Intuitionist-Pluralist Evaluation)*

Çoğulcu değerlendirme toplum genelinin faydasından ziyade, daha sınırlı ve bireysel seçimleri maksimize etmeye eğilim gösteren anlayıştır (House, 1993: 62). Programın her bir birey üzerindeki etkisini değerlendirme fikrine dayanmaktadır (Fitspatrick vd., 2004: 62). Diğer bir söyleyişle, çoğulcular her bir bireyin menfaatini düşünürken, faydacılara göre en iyisi genelin menfaatidir. Genellikle objektivizm ve faydacılık birlikte işe koşulurken, subjektivizmle de çoğulculuk ile birlikte çalışmaktadır. Diğer kombinasyonlar da olasıdır (Lawrenz ve Thao, 2010: 945).

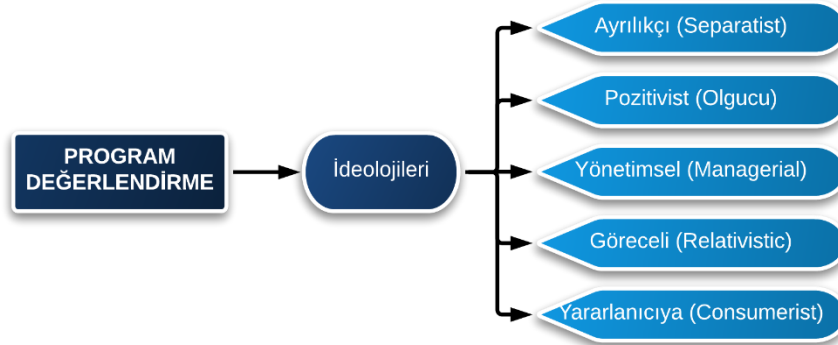
Çoğulcular profesyonel deneyimi ve katılımı temel alan, içgüdüsel, açık olmayan (sözsüz) bilgiyi kaynak olarak ele almaya eğilimlidir (House, 1993: 50). Çoğulcu değerlendirme modelleri öznelci etiğe dayalı hareket ederken araştırma yöntemleri de öznelci olmaya eğilimlidir (House, 1993: 56).

Faydacı ve çoğulcu değerlendirme felsefeleri arasındaki durum uygulanabilirlik boyutuyla düşünüldüğünde çoğulcu mantığın daha sınırlı bir kapsama sahip olacağı öngörülebilir. Öznel ve gözlem-görüşme gibi daha informal anlayışlara dayalı bu felsefe genellenebilirlik bakımından eleştirilere açıktır. Ne var ki beklenmedik öğrenme çıktılarına karşı daha hassas olacağı akla gelmektedir. Faydacı değerlendirme felsefesinin genele hitap eden yapısı ile daha kapsamlı olacağı ve genellenebilir olacağı düşünülebilir.

b. *Program Değerlendirme İdeolojileri*

Program değerlendirme alanında farklı felsefi anlayışlar olduğu gibi farklı düşünce tarzları ya da ön yargılar da bulunmaktadır. Program değerlendirme ideolojilerinin avantajları ve dezavantajları bilinmeli, eleştirel yaklaşılmalıdır (Scriven, 1993: 230). Program değerlendirme alanında ön plana çıkanlar; ayrılıkçı, olgucu, yönetsel, göreceli ve yararlanıcıya yönelik ideolojilerdir (Scriven, 1993: 230). Program değerlendirme ideolojileri Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3. Program Değerlendirme İdeolojileri

i. Ayrılkçı (Separatist) İdeoloji

Ayrılkçı ideoloji, değerlendirmenin kendi başına yapılan bir faaliyet olduğunu reddeden mantıktan filizlenmektedir. Değerlendirme, organizasyonun dışından kişilerin, bağımsız şekilde değer biçme ve yargıya varma işini yapmasıdır. Değerlendirilecek organizasyondan tamamen bağımsız hatta habersiz olmak, değerlendirme raporlarını ön yargısız oluşturmayı sağlamada en temel dayanaktır (Stufflebeam ve Coryn, 2014: 358).

Ayrılkçı ideoloji başlığındaki ayrılkçılık ifadesi organizasyondan ayrı bir değerlendirmeciye ifade etmektedir. Mantığı itibarıyla dışsal değerlendirme türüyle paralel olarak tanımlanabilir. Ön yargısız olma avantajına karşın organizasyon hakkında yeterli farkındalık olmaması riski akla gelmektedir. Dışsal değerlendirme türünde olan dezavantajlar ortaya çıkabilir. Örneğin organizasyon dışından gelen değerlendirmeci organizasyonun tarihini, kültürünü, örtük programını yeterli seviyede anlayamayabilir.

ii. Pozitivist (Olgucu) İdeoloji

Scriven mantıksal pozitivizmi aşırı değer biçme fobisinin bir diğer düşünce tarzı olarak görmektedir. Bu mantığı taşıyanlara göre, görünen ve kanıtlanmış gerçek kabul edilmelidir. Program değerlendirme alanında pozitivist yaklaşımlar tipik nicel verileri kullanmakta ve deneysel ya da yarı deneysel şekiller almaktadır (Potter, 2006: 413). Pozitivistler, ölçme işlemlerini tarafsız şekilde kullanan herhangi bir kişinin bulabileceği nesnel bir gerçeklik olduğu görüşünü öne sürmektedirler (Stufflebeam ve Shinkfield, 1998: 325).

Nesnellğe verilen önem, günümüz nicel paradigmlarına yakın olmakla birlikte her türlü eğitim çıktısının ölçülmesinin mümkün olmadığı dikkate alındığında yetersiz kalma riski olabilir. Örneğin eğitsel açıdan kabul gören örtük program kavramının pozitivist ideoloji açısından değerlendirme dışı tutulması olasıdır.

iii. Yönetimsel (Managerial) İdeoloji

Program değerlendirme yaygınlaşmaya başladığından beri bu durumdan fayda sağlayanlar çoğunlukla yöneticiler, kanun yapıcılar ve program yöneticileridir. Bazı devlet kurumları ve yöneticiler tarafından başlatılan programlar değerlendirilmektedir (Scriven, 1993: 232). Yönetimsel ideolojide programın yönetici kademesinde olanlar sadece programın değerlendirilmesini isterler, kişileri ya da farklı noktaları beklemezler. Görevlendirilen kişilerden programın olumlu olduğu yönünde raporlar beklerler. Değerlendirme sorumluluğunu alanlar da pozisyonlarını korumak için olumlu rapor verirler ya da sponsorlarını-müşterilerini, ilerleyen zamanda da birlikte çalışabilmek için sinirlendirmek istemezler (Stufflebeam ve Coryn, 2014: 359-360). İçsel ya da dışsal

değerlendirme yapılırken genellikle devlet kurumları iyi görünmek istemekte ama gerçek düzeyde çok büyük farklar olabilmektedir. Daha da derine inersek, değerlendirmeci rolündeki kişi proje ekibinden biriye olumlu bir rapor oluşturma baskısı son derece yüksek hale gelebilmektedir (Scriven, 1993: 232).

Devlet kurumlarında sıkça kullanılan müfettiş/denetçi mantığı yönetsel ideoloji için örnek olarak düşünülebilir. Bu değerlendirme mantığında, devlet kendi kurumlarındaki işleyişin yine kendi denetçileri tarafından değerlendirilmesini ve rapor edilmesini beklemektedir. Bu süreçte beklenti olumlu sonuçların çıkmasıdır. Aksi sonuçlar huzursuzluk yaratabilir.

iv. Göreceli (Relativistic) İdeoloji

Scriven tarafından ifade edilen diğer bir düşünce tarzı göreceli ideolojidir. Pozitivizmle birlikte oluşan problemlere tepki olarak ortaya çıkmıştır. Pozitivizm, ölçme sonucu elde edilen değerlendirme sonuçlarını herkes tarafından kabul edilmesi gereken nesnel gerçekler olarak kabul etmektedir. Göreceli ideolojiyi savunanlar ise bunu basitlik olarak kabul etmektedirler. Onlara göre nesnel bir doğru yoktur. Her şey görecelidir. Göreceli düşünce tarzını benimseyenler farklı bakış açılarını, ölçütleri, ölçmeleri ve cevapları gerekli görmektedirler (Stufflebeam ve Coryn, 2014: 361).

Bu mantık yine Scriven'in hedeften bağımsız değerlendirme (Goal-Free) anlayışı ile örneklenebilir. Yazılı hedefler dışında ortaya çıkabilen ekstra öğrenme çıktıları program değerlendirme kapsamına almaktadır. Bu anlayış pozitivist ideolojinin eksik kalabildiği noktaları aydınlatır. Bu noktada ideolojilerin tek başına ele alınması yerine harmanlanması fikri düşünülebilir.

v. Yararlanıcıya Yönelik (Consumerist) İdeoloji

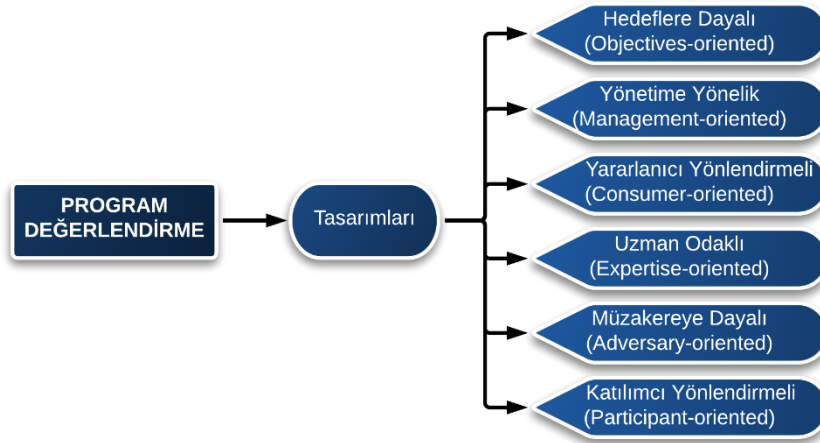
Scriven; yararlanıcı bakış açısını, toplum genelinin ve yararlanıcıların analiz edilmiş ihtiyaçlarını düşünmek, etkileri ve maliyetleri değerlendirmek temeline dayandırmaktadır (Stufflebeam ve Shinkfield, 2007: 368). Scriven'a göre değerlendirmecinin gerçek rolü yararlanıcı yerine 'Aydınlatan Göz' olmasıdır. Doğru ve uygun bilgiyi elde etme becerilerine sahip değerlendirmeciler, yaptıkları değerlendirmeler sayesinde üretilen ürünlerde ve sunulan hizmetlerde yüksek kaliteyi yakalamayı sağlamaktadır. Yararlanıcılar en uygun hizmeti satın alabilmekte ve böylece insanlığa hizmet edilmiş olmaktadır. Ayrıca yararlanıcılara hizmetin değerini tanımlamada, ölçmede, alternatif ürünleri ve hizmetleri anlamada yardım etmektedir (Stufflebeam ve Coryn, 2014: 343). Yararlanıcı ideoloji (consumerism) sendikalaşma gibidir. İki durum da güçlü tarafın yanlış faaliyetler içine girerek bir kenarda unutulmuş insanlarda yarattığı sıkıntılardan hareketle var olmaktadır. Yararlanıcı ideolojiye göre değerlendirilen programdan etkilenen tarafların hepsi hesaba katılmalıdır. Değerlendirme sürecine yararlanıcıların da katılması ya da tepki vermeleri için uygun seçeneklerin sunulmasıdır (Scriven, 1993: s. 249).

Bu ideoloji kapsamında, olabildiğince nesnel şekilde, sistematik prosedürleri izleyerek yararlanıcılar için yargıda bulunarak ve önerilerde bulunarak sonuçlandırılmaktadır. Yararlanıcı ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmadığı ile ilgilenmektedir (Stufflebeam ve Shinkfield, 1998: 314). Yararlanıcıya yönelik ideoloji günümüz dünyasında yaygın şekilde kullanılan internet tabanlı anlayışlarla harmanlanmış şekilde sıkça görülebilmektedir. Örneğin tatil için otel veya lokanta seçerken, telefonumuz için doğru uygulamaları belirlerken kullanıcılar için yapılan değerlendirmeler bizi aydınlatabilmektedir. Bu anlayışın aydınlatıcı mantığı bizim için çalışan bir sendika gibi düşünülebilir. Son dönemde geliştirilen ICODE modeli (eğitim programı değerlendirme modeli) buna net bir örnektir. Model özel okulların değerlendirmelerinin yapıldığı ve bu değerlendirme sonuçlarının yararlanıcılarla paylaşıldığı bir platform olarak görev yapmaktadır.

c. Program Değerlendirme Tasarımları

Program değerlendirme yaklaşımları altı farklı tasarım altında analiz edilebilmektedir. Her bir değerlendirme tasarımı farklı amaçlar, karakteristik özellikler, kullanım şekilleri ve program değerlendirme alanına farklı katkılar barındırmaktadır (McNamara vd., 1999: 50). Araştırmacılar tarafından yapılan alan yazın taramasına dayalı olarak program değerlendirme tasarımları; hedeflere dayalı, yönetime yönelik, yararlanıcı odaklı, uzman odaklı, müzakereye dayalı ve katılımcı odaklı olarak belirlenmiş ve sınıflandırılmıştır. Bu tasarım çeşitleri Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 4. Program Değerlendirme Tasarımları

i. Hedeflere Dayalı Tasarım (Objectives-oriented)

Hedeflere dayalı program değerlendirme tasarımı program hedeflerinin belirlenmesi ve bu hedefler doğrultusunda gerçekleşen çıktıların değerlendirmesini temel almaktadır (Yüksel ve Sağlam, 2014: 41). Bu tasarım önceden belirlenmiş genel amaçlar ve hedefler ile bu genel amaçlar ve hedeflerin ölçme sonuçlarını karşılaştırıp tanımlamaya odaklanmaktadır (Green, 2011: 21).

Tyler, bu yaklaşımın öncüsü kabul edilmekle beraber Bridgman ve Thorndike da bu tip çalışmaların öncüleri arasında sayılmaktadır (Guerra-Lopez, 2008: 40). Tyler'in çalışmalarını birçok kişi geliştirmiştir. Bloom, Englehart, Furst, Hill, Krathwohl, Hammond, Metfessel, Michael, Popham, Provus ve Steinmetz gibi isimler farklı varyasyonlar üzerinde çalışmalar yürütmüştür (Stufflebeam ve Coryn, 2014: 136).

Güçlü yönleri; klasik değerlendirme mantığına benzer olduğundan anlaşılması ve uygulanması oldukça kolaydır. Program yöneticileri işlevsel ya da davranışsal hedefler, standartlar ya da kriterlere dayalı sınavlar ve performans değerlendirme konusunda büyük tecrübeye sahiptir (Stufflebeam ve Coryn, 2014: 136). Uygulama aşamaları belirgindir. Programın amaçları ortada olduğu için değerlendirme sürecinde yargıya varmak için nelere bakılması gerektiği gayet açıktır (Yüksel ve Sağlam, 2014: 49).

Zayıf yönleri; programın sadece hedeflerine odaklanıldığı için programın ortaya çıkan farklı ürünleri ve yönleri gözden kaçırılabilmekte hatta göz ardı edilmektedir. Programın değeri ve kazancı hakkında yeterince bilgi sağlanamamaktadır (Yüksel ve Sağlam, 2014: 49). Dezavantajlardan bir diğeri de bu değerlendirme anlayışının sadece program sona erdiğinde kullanılabilmesidir. Bu nedenle elde edilen sonuçlar programı geliştirme için uygun zamanlarda elde edilmemiş olmaktadır. Ayrıca sadece hedeflerin başarıyla başarılmadığına bakmak olumlu ya da olumsuz yan etkileri ortaya

çıkaramamaktadır. Değersiz hedefleri ve programın anlamlı olup olmadığını ortaya koymada sınıfta kalmaktadır (Stufflebeam ve Coryn, 2014: 137).

Hedeflere dayalı tasarım pozitivist (olgucu) ideolojiye oldukça paralel bir mantık sergilemektedir. Ne var ki beklenmedik çıktılar karşısında eksik kalabilir ve Scriven'in ifade ettiği gibi değer biçme takıntısıyla hareket edebilir. Göreceli (relativistic) ideolojiyi benimseyenler tarafından yetersiz görülebilir.

ii. Yönetime Yönelik Tasarım (Management-oriented)

Yöneticilere ya da programın öncülerine kullanışlı bilgi sunmaya odaklanan yaklaşımdır. Program değerlendirme, programın amaçları yerine program yöneticilerinin kararlarına önem vermektedir (Yüksel ve Sağlam, 2014: 51). Yönetime yönelik tasarım programın sorularını ya da hedeflerini şekillendirmek için program yöneticilerine gerekli olan bilgileri sağlamakla ilgilenir. Program değerlendirmeci değerlendirme için tasarım yapar, uygun yöntemleri ve veri toplama yollarını seçer. Bu süreçte programla ilgilenen yöneticileri memnun etmek için onlarla sürekli görüşür (Alkin vd., 2006: 400). Özetle, yönetime yönelik program değerlendirmecilerin temel kaygısı yöneticilere bilgi sağlamaktır (Green, 2011: 21).

Güçlü yönleri; yöneticiler program hakkında önemli noktalara, sorulara ve sorunlara karar verdiği için net ve odaklanmış bir yaklaşımdır. Programın başından sonuna kadar değerlendirme sürecinde gerekecek bilgileri sunabilmektedir (Green, 2011: 23). Program yöneticileri, programı değerlendiren kişilerle program değerlendirme henüz düşünce aşamasındayken tartışabilmektedir. Değerlendirmeci her aşamada program yöneticileri ile irtibat halinde olduğundan geri bildirim avantajı sağlamakta, böylece değerlendirmeci rolündeki kişi ya da kişiler kararsız kalmamaktadır. Sistemsel mantıkla (bağlam, girdi, süreç ve ürün) ilerlendiği için, değerlendirmeciler tarafından yöneticilere sistematik, anlaşılır ve kolay sunum yapılabilir (Yüksel ve Sağlam, 2014: 61). En zayıf yönü, yöneticinin fark etmediği kritik durumların gözden kaçma tehlikesidir (McNamara vd., 1999: Chapter 4). Ek olarak, değerlendirmecilerin program yöneticileriyle fikir ayrılığına düştüğü durumlarda yetersiz olarak kabul edilip, adil ve demokratik değerlendirme yapılamaması söz konusudur. Değerlendirmeciler yöneticiler tarafından hiyerarşik olarak alt kademede olan birer eleman gibi görülüp güvenilirlikleri tartışılır hale gelebilmektedir. Yerine göre değerlendirme süreci karmaşık ve maliyetli de olabilmektedir (Yüksel ve Sağlam, 2014: 61).

Yönetime yönelik program değerlendirme tasarımında program yöneticileri değerlendirmecilere değerlendirilecek organizasyon hakkında net bir bakış açısı sunmalıdır. Yöneticilerin değerlendirilecek program hakkında net olmadığı durumlarda değerlendirmeciler etkili ve uygun değerlendirme yapamazlar. Ayrıca, değerlendirmeciler süreçte sadece program yöneticileri ve karar verme kademesindekilerle iş birliği yaptığı için program değerlendirme sürecinde başka kimseye yer yoktur (Green, 2011: 23).

Yönetime yönelik tasarım (Management-oriented) yönetsel (Managerial) ideoloji ile aynı düşünceleri ifade etmektedir. Bu tasarım ve ideoloji hem isim hem de ifade ettikleri bakımından fazlasıyla benzerdir. İki anlayış literatürde ayrı ele alınmaktadır. Araştırmacılara göre bu iki kavramın aynı olduğu söylenebilir.

iii. Yararlanıcı Odaklı Tasarım (Consumer-oriented)

Geliştirilen ürünler ya da sunulan hizmet hakkında bilgili yararlanıcıların (müşterilerin) değerlendiren pozisyonunda olmasıdır. Değerlendirme, bir şeylerin değeri, anlamı ve önemine karar verme süreci olarak görülmektedir. Yararlanıcıların refahını, değerlendirmenin birincil yargısı olarak kabul etmektedir (Stufflebeam ve Coryn, 2014: 181). Bugünlerde her ürün ya da hizmetin yararlanıcı değerlendirmesi görülebilmektedir (Green, 2011: 24). Genellikle ürün değerlendirme formları ya da

ürün değerlendirme kontrol listeleri ile yapılabilmektedir. Bu yönüyle summatif değerlendirme mantığına yakın özellikler barındırmaktadır (Yüksel ve Sağlam, 2014: 71).

Scriven (1967), onunla eş zamanlarda çalışan Nader ve Tüketiciler Derneği ile birlikte bu tasarımın öncüsü kabul edilmektedir. Glass Scriven'in çalışmalarını desteklemiş ve geliştirmiştir (Stufflebeam ve Coryn, 2014: 183).

Yararlanıcıların bilgilendirilme ihtiyacına odaklanması, kontrol listeleri (checklists) geliştirilmesine olanak sağlaması, ürün geliştiriciler üzerinde etkili olması, faydalılık ve maliyet-etki üzerine odaklanması güçlü yönleridir (Fitzpatrick vd., 2012: 249). Bu değerlendirme anlayışıyla eğitsel ürünlerin nitelikleri, etkililikleri gibi konularda yararlanıcıların yanlış yönlendirilmesi ve satış hilelerinden korunması sağlanmıştır. Böylece hizmet vericilerin daha nitelikli hizmet ve ürünler sunması, kalite ölçüt ve standartlarının geliştirilmesi gibi konulara katkı sağlanmıştır (Yüksel ve Sağlam, 2014: 74). Okul yöneticilerinin kendileri hakkında iyi izlenim bırakmak ve güvenilir olmak için değerlendirme sürecini takip halinde olması ve daha iyisini yapmaya çalışması da pozitif katkılar arasında gösterilebilmektedir (McNamara vd., 1999: Chapter 4.) Yararlanıcıları (tüketicileri) kalitesiz programlardan, kötü ürün ve hizmetlerden, bağımsız hatta acımasız bir değerlendirmeye koruyup rehberlik etmektedir. Bu değerlendirme sonuçları yararlanıcıların ihtiyaçlarını en iyi ve en ekonomik şekilde giderebilir. Yararlanıcı gruplarla programların ya da hizmetlerin değeri, anlamı ve önemine dair karşılaştırmalı değer biçme, bağımsızlık ve nesnellik üzerine çalışmalar yapılabilir (Stufflebeam ve Coryn, 2014: 183).

Sponsor ya da yatırımcı bulunamaması, tartışmaya ya da çapraz sorgulamaya uygun olmayışı ön plana çıkan sınırlılıklardır (Fitzpatrick vd., 2012: 249). Hazırlanan raporları okuyan kişiler programın bazı karakteristik özelliklerinin değerlendirmelerini yetersiz bulabilir ve kullanışlı bulgular sunmadığı düşünebilir. Hazırlanan raporu kusurlu kabul edebilir. Bu yaklaşım çoğu zaman bağımsız, yeterli, bir nevi kurşungeçirmez değerlendirmecilere ihtiyaç duymaktadır (Stufflebeam ve Coryn, 2014: 184). Aslında çok fazla dezavantajı olmamakla birlikte sık ya da fazla kullanımı bazen sıkıntı yaratabilmektedir (Green, 2011: 24).

Yararlanıcı odaklı tasarım (consumer oriented) yararlanıcıya yönelik ideoloji (consumerist) ideoloji ile paralel bir mantık taşımaktadır. İki anlayışta da yararlanıcıya hizmet anlayışı ön plandadır. Bu anlamda birbirlerine karıştırılma riski bulunmaktadır. Ne var ki ideoloji olarak sınıflanan yararlanıcıya yönelik (consumerist) değerlendirmede yararlanıcı için değerlendirme uzmanlar tarafından yapılabilmektedir. Yararlanıcı odaklı tasarımda (consumer oriented) ise değer verme işi yararlanıcılar tarafından yapılmaktadır. Araştırmacılara göre bu ayrım gözden kaçırılmaması gereken bir detay olarak görülmektedir.

iv. Uzman Odaklı Tasarım (Expertise-oriented)

Program değerlendirme alanının en eski ve en çok kullanılan yaklaşımlarından birisidir (Spaulding, 2014: 55). Bu tasarım, ürün ya da hizmetin kalitesi hakkında profesyonellerin değer biçmesidir (Green, 2011: 21; Mathison, 2005: 25). Bir komitenin teşhis için yaptıkları, kurum ve kuruluşlar hakkında yargıya varan akreditasyon yapıları, makale ve yayınları değerlendiren hakem kurulları, programı yerinde değerlendiren uzmanların yaptığı uygulamalar bu tasarıma örnek olarak verilebilir (Alkin vd., 2006: 400).

Birçok alana uygulanabilirliği, zamanlama, uygulama açısından verimli ve kolay olması güçlü olan yönleridir (Fitzpatrick vd., 2012: 249). Kurumsal etkililiğin ölçülmesi için ilkelerin geliştirilmesini sağlayan bir tasarım anlayışıdır. Sürekliliği olan gelişim ile birlikte kurumsal özgürlük ve hakların korunmasını sağlayabilmektedir (Green, 2011: 25).

Güvenilirlik, tekrara düşme, kişilere yaranma eğilimi, sonuçları destekleyen belge bulma yetersizliği, bakış açısına göre tartışmaya açık oluşu ön plana çıkan sınırlılıklardır (Fitzpatrick vd.,

2012: 249). Değerlendirmeyi yapan bazı uzmanlar gerekli çabayı sarf etmezse istenen gelişim ve girişim sağlanamamaktadır. Uzmanların ziyareti, program içinde yer alan kişilerin zamanından çalabilmektedir. Sadece bir insan ya da ekip için kapsamlı bir programı ya da karmaşık bir aktiviteyi kısa süreli ziyaretlerle değerlendirmek oldukça zordur (Green, 2011: 25).

Eisner'in eğitsel eleştiri modeli gibi yaklaşımların başı çektiği uzman odaklı tasarım anlayışı, eğitim programlarını uzmanların değerlendirmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır. Programdan anlamayan kişilerin yapacağı değerlendirme yetersizliği düşünüldüğünde oldukça mantıklı kabul edilebilir. Örneğin bir ressamın yaptığı tabloyu resimden anlamayan bir müşterinin değerlendirmesi yerine bir sanat uzmanının eleştirmesi daha güvenilir olacaktır. Ne var ki bu mantık yararlanıcılardan kopukluk da yaratabilir. Sanat eleştirmenlerinin değerli bulduğu bir eser halktan veya müşterilerden aynı beğeniyi alamayabilir. Bu durum sanat toplum için mi yoksa sanat sanat için mi yapılır tartışmasına benzer kabul edilebilir.

v. Müzakereye Dayalı Tasarım (Advocate/Adversary-oriented)

İki program değerlendirme ekibinin aynı anda, aynı proje üzerinde çalışmasıdır. Bir ekip programın pozitif yönlerine odaklanırken, diğer ekip eksiklere ya da negatif yönlere odaklanmaktadır. Her ekip çalışmalarını bağımsız yürütür (Green ve Stone: 1977: 40). Değerlendirme için ön yargılı olmak her zaman büyük tehlikedir. Bütün değerlendirme yaklaşımları, değerlendirmecinin yansız olacağını varsayar. Ne var ki yansız olmak çok zordur. Bundan uzak durmak yerine dengeli bir hale getirmek için iki zıt tarafın durum hakkında tartışması, kendi bakış açılarını savunması üzerinden değerlendirme yapılabilir. Aynı mahkemelerde hâkimin karar verebilmesi için savunma ve iddia makamının zıt açılardan olaya bakması gibi programa uygun nitelikte ama zıt açıdan bakan iki tarafın değerlendirme sürecinde yer almasıdır. Sadece iki farklı boyuttan bakmanın yararı değil, farklı görüşlerin karşılaştırmalı sınanması da sağlanmaktadır (McNamara vd., 1999: 55).

1900'lerin başından itibaren yaklaşımın kuvvetli savunucularına rastlanmaktadır. Genellikle birbirinden bağımsız olarak hazırlık yapmış iki tarafın bir konunun lehinde ya da aleyhinde münazara yapmasına dayanmaktadır. Bir ya da iki değerlendirmeciden programın lehinde ve aleyhinde hazırlık yapmasını isteyerek değerlendirme yapmak bir diğer seçenektir (Hoyle vd., 2005: 95).

Güçlü yönleri; konunun farklı yönlerine baktığı için ön yargılardan uzak durma ihtiyacını karşılayabilmektedir. Ayrıca, daha iyi bir yargıya varmayı ve farklı bakış açılarının kavranmasını sağlayabilir (Rovai vd., 2014: 88).

Zayıf yönleri; can sıkıcı derecede kontrollü ya da diğer bir söyleyişle aşırı sorgulayıcı olabilmektedir. "Kavga Teorisi" olarak anıldığı için uzak durulan yaklaşım durumuna düşebilmektedir. Bu yaklaşımda iki tarafın birbirine hırsla yaklaşması ve olabildiğince zorlaması yüzünden eğitimciler kendilerini rahatsız hissedebilirler (Hoyle vd., 2005: 95).

Müzakereye dayalı tasarım, şekil olarak münazara tekniğine benzetilebilir. Aynı programın olumlu ve olumsuz yönlerine odaklanması, bir nevi tez ve anti tez boyutları üzerinde durması olarak düşünülebilir. Bu durum iki grubun çalışkanlıklarıyla ve ikna kabiliyetleriyle doğru orantılı olarak program hakkında yanlış kararlara yol açabilir. Örneğin pozitif yönleri araştıran grup değerlendirme çalışmalarında veya ifade becerilerinde yetersiz kalırsa, haklı olmalarına rağmen negatif yönler baskın gibi görülebilir. Ek olarak bu anlayışın rekabet yaratma olasılığı gerginliklere açık olarak yorumlanabilir.

vi. Katılımcı Odaklı Tasarım (Participant-oriented)

Katılımcı odaklı değerlendirme modellerinin ortak noktası, paydaşları (ilgili insanları ya da programı destekleyen kişileri) değerlendirmeye yardım etmek üzere sürece katmasıdır (Fitzpatrick

vd., 2012: 189). Katılımcılar, değerlendirme için geliştirilen değer biçme tasarımının içinde yer almakta, sonuçları elde etmede ve yorumlamada sorumluluk taşımaktadırlar (Green, 2011: 21). Bu tasarım 1980'lerin başından itibaren formülleştirilmeye başlanan bir program değerlendirme anlayışına dayanmaktadır (Stufflebeam ve Coryn, 2014: 219). Stake, Guba ve Lincoln, Fetterman, Cousins & Earl ve House & Howe gibi öncülere sahip bu tasarım; program hakkında çok yönlü gerçeklere odaklanarak, paydaşların da sürece katılımıyla, nitel yöntemlerin ağırlıklı olarak kullanıldığı, daha çok biçimlendirici değerlendirmeye ve organize öğrenmelere odaklanan anlayış taşımaktadır (Fitzpatrick vd., 2012: 251).

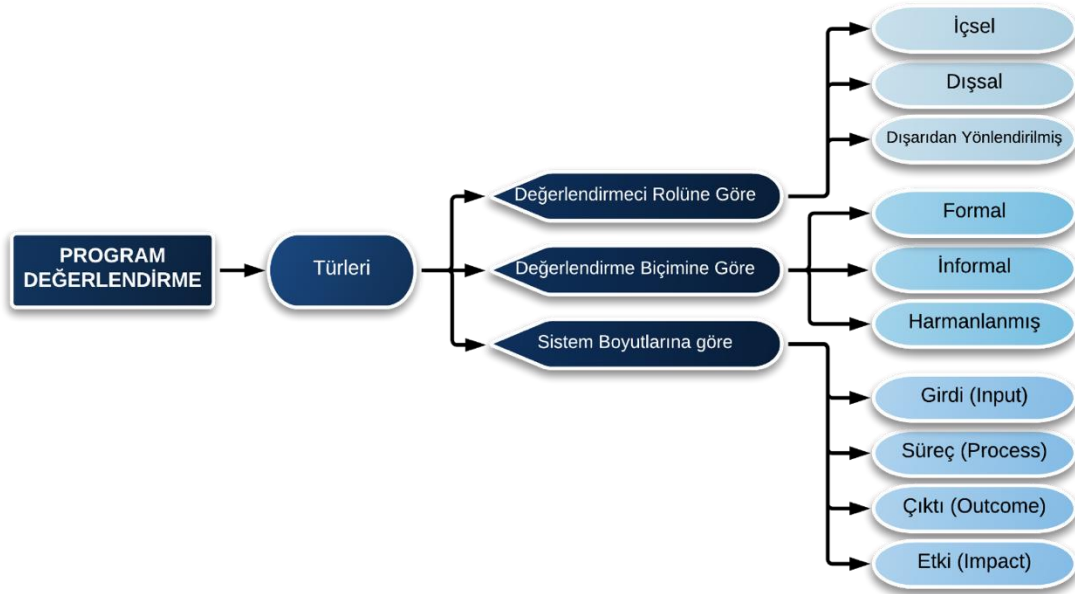
Çoğulcu mantığı, tanımlamaya ve yargıya varmaya odaklı olması, anlamaya ve kullanmaya odaklanması, farklı kullanımlara olanak sağlaması, bireysel ve organize öğrenme anlayışlarına uygunluğu, programın belirli noktalarına odaklanabilmesi güçlü özellikleridir (Fitzpatrick vd., 2012: 251). Bu tasarım diğer bütün anlayışlardan bir parça barındırmaktadır. İdeal şartlara sahip, program paydaşlarının katılımı sayesinde daha kabul edilebilir bir değerlendirme sağlayabilmektedir. Sistematik araştırmayla, beceriler kazanımı ve duygusal değişimler de değerlendirilebilmektedir (Stufflebeam ve Coryn, 2014: 222-223). Bütün bu olumlu özelliklerin ışığında eğitim programlarının karmaşıklığını gözler önüne serebilmesi, katılımcı odaklı değerlendirmenin en güçlü yönüdür (Uşun, 2012: 114).

Potansiyel iş yoğunluğu ve maliyet, değerlendirmeye katılan paydaşların bilgi yetersizliği olasılığı nedeniyle değerlendirmeyi uygunsuz hale getirme ihtimali ve tekrarlanamaması, ön plana çıkan sınırlılıklarıdır (Fitzpatrick vd., 2012: 251). Her paydaşın programın değer ve etkililiği hakkında farklı kriterlere sahip olması dezavantaj oluşturabilmektedir. Bu farklılaşma nedeniyle değerlendirme etkisizleşebilmekte ve alakasız konulara odaklanabilmektedir (Rovai vd., 2014: 89).

d. Program Değerlendirme Türleri

Alan yazın taraması sonucu eğitimde program değerlendirme türleri, değerlendirmeci rolüne göre içsel, dışsal ve dışarıdan yönlendirilmiş; değerlendirme biçimine göre formal, informal ve harmanlanmış; değerlendirmede odaklanılan sistem boyutlarına göre girdi, süreç, çıktı, etki değerlendirme olarak belirlenmiş ve sınıflandırılmıştır. Program değerlendirme türleri Şekil 5'te gösterilmiştir.

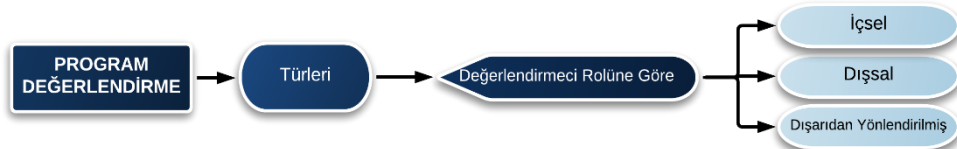
Şekil 5. Program Değerlendirme Türleri

i. Değerlendirmeci Rolüne Göre Program Değerlendirme Türleri

Program değerlendirme yapılırken sorulacak ilk soru, değerlendirmeyi kimin yapacağıdır. Thomas'a (2010, s. 404) göre üç temel seçenek bulunmaktadır.

Şekil 6. Değerlendirmeci Rolüne Göre Program Değerlendirme Türleri

1. İçsel Değerlendirme (Internal Evaluation)

Örgüt yapısı içindeki kişiler tarafından yapılır. Değerlendirmeci tipik olarak şirketin, kuruluşun ya da değerlendirme görevi taşıyan bir grubun elemanıdır (Spaulding, 2008: 11). İçsel değerlendirme; değerlendirmecinin sistematik olarak ölçmeler yaptığı ve hedef kitlenin, soruların, planların, araçların, personelin, veri setlerinin, veri analizlerinin, değişim raporlarının ve dahasının tanımlamalarını ortaya çıkaran ya da netleştiren gerekli adımların atılmasıdır. Ancak bir eğitim örgütünde ya da okulda bu yeterliliğe sahip üyelerin bulunması kolay olmayacaktır (Stufflebeam ve Coryn, 2014: 635). İçsel değerlendirmeciler –dışsal değerlendirmeciler yönetse ve değerlendirme sonuçlarını raporlarsa da- organizasyonun devamı ve sorumluluklarını yerine getirmesi için önemli bir role sahiptir (Stufflebeam ve Coryn, 2014: 428).

İçsel değerlendirme, dışsal değerlendirmeye nazaran programın ya da sistemin iç yapısını, tarihini daha iyi tanıma; personelin, müşterilerin karşılaştıkları zorlukları bilme açısından daha avantajlıdır. Ek olarak, kurum, kurum kültürü ve kurumdaki karar verme biçimleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olma açısından da avantajları bulunmaktadır. Organizasyon içindekileri ikna etme

ve onlarla düzeyli tartışma konusunda daha alışkındırlar. Değerlendirme sürecine katılım gösterecek kişileri ve kimin daha kolay ikna edilebileceğini bilirler. Ne var ki avantajlar bazen dezavantaja da dönüşebilmektedir. Programın içinde olmalarından dolayı sorunları ya da kritik noktaları göremeyebilirler. Öznelliğe doğru kayabilirler (Fitzpatrick vd., 2004: 23).

2. *Dışsal Değerlendirme (External Evaluation)*

Okulları kontrol etmek ve yönlendirmek için yapılan, merkezi ya da yerel yönetimlere dayalı değerlendirme anlayışıdır (Macbeath vd., 2000: 91). Dışsal değerlendirmeci, gelip programı değerlendirmek için görevlendirilmiş dışarıdan bir kişidir (Spaulding, 2008: 11).

Dış değerlendirmeyi yapacak denetleyicilerin alana hâkim olmaması, konu hakkında eğitim almış olmamaları gibi sıkıntılar ve programa kendilerini fazla kaptırarak dış pencereden bakma özelliklerini kaybetmeleri gibi riskler oluşabilir. Dışsal değerlendirme daha çok kontrol ve gelişim sağlamak için motivasyon amaçlıdır (Nevo, 2009: 291).

Dışsal değerlendirme; değerlendirmeyi istemiş olan müşteri ya da değerlendirmeyi finanse edenler tarafından seçilmiş bağımsız üst-değerlendirmecinin (meta-evaluator) görünen değerlendirme sonuçlarını gözlemlemesi hatta uygun şartlar oluşursa değerlendirmenin güçlü ve zayıf yönleri hakkında değerlendirmeciye geri bildirimde bulunmasıdır (Stufflebeam ve Coryn, 2014: 635).

Dışsal değerlendirme genel olarak iç değerlendirmeye göre daha güvenilir olarak kabul edilebilir. Ayrıca dışsal değerlendirmeciler daha derin ve geniş bir teknik uzmanlık sunarak benzer kurumların ya da programların nasıl işlediğini bilebilmektedir. Bu objektiflik bazen aşırıya kaçabilmektedir. (Fitzpatrick vd., 2004: 24). Dışsal değerlendirmeci toplanan verilerin nesnellliğini artırabilirken bazı engellerle de karşılaşabilmektedir. Değerlendirilen taraftakiler dışsal değerlendirmeyi yapanlarla güven sorunları yaşayabilmektedir. Değerlendirilecek olanlar değerlendirmecileri istekle beklemezler. Değerlendirmeci her bilgiye ulaşamayabilir (Spaulding, 2008: 12).

Mantığı itibariyle ayrılıkçı (separatist) ideolojiyle paraleldir. Organizasyon dışı bağımsız kişilerin etkiliğe karar vermesi olarak özetlenebilir. Ne var ki plan dışı öğrenme çıktılarını belirlemeleri zordur. Organizasyondaki kişilerin soğuk bakış açısı nedeniyle tam olarak yardım etmeyeceği düşünülürse tam bir değerlendirme olması zor gözükmektedir.

3. *Dışarıdan Yönlendirilmiş Değerlendirme (Externally Directed)*

Değerlendirme işlemi büyük ölçüde örgüt yapısı içindeki kişilerin yardımıyla, dış denetleyiciler tarafından yapılmaktadır (Thomas, 2010: 416). Eğitim organizasyonuna, örneğin bir okulun programına fazla yaklaşıp değerlendirmeyi kurban etmeden, gerekli teknik uzmanlığı dışarıdan sağlayabilmesi, daha fazla elemanın değerlendirmeye dâhil olmasının bulguları arttırması, daha fazla kişinin bulgulara ilgi duymasının sağlanması, organizasyon içindeki elemanların ileriki zamanlarda yapılacak değerlendirmelerde daha büyük roller alabilmesi için eğitilmiş olması ve maliyetin azaltılması avantajlar olarak görülebilir (Thomas, 2010: 417).

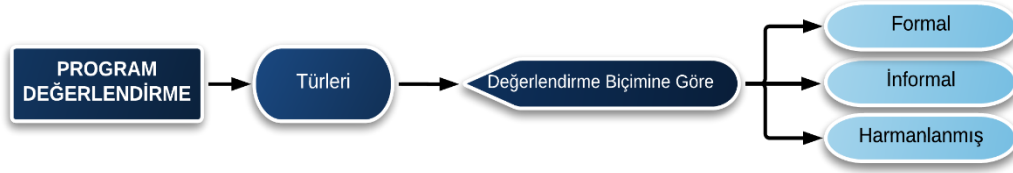
Dışarıdan yönlendirilmiş değerlendirme türü katılımcı odaklı değerlendirme (participant oriented) tasarımı ile paraleldir. Hem içsel hem de dışsal değerlendirme türlerini harmanlaması ile daha kapsamlı bir değerlendirme olasılığını hissettirmektedir. ICODE modeli (eğitim programı değerlendirme modeli) buna örnek olarak verilebilir.

ii. *Biçimsel Olarak Program Değerlendirme Türleri*

Değerlendirme aslında her yerde, herkes tarafından sıkça yapılan bir uygulamadır. İnsanlar sıkça önemliye önemsiz karar verdikleri durumlar yaşamaktadır. Eğitimde program değerlendirmede de yargıya varmaya, değerliye değersiz karar vermeye uzanan uygulamalı bir

süreç söz konusudur (Stufflebeam ve Coryn, 2014: 26). Bu süreç eğitimde program değerlendirme biçimine göre üç şekilde ifade edilmektedir:

Şekil 7. Değerlendirme Biçimine Göre Program Değerlendirme Türleri

1. Formal Yaklaşım

Sistemantik ve kesin hatlara sahip değerlendirmedir. Sistemantik değerlendirme ile kastedilen; bağlantıları ortaya koyma, olumsuzlukları kontrol altına alma, profesyonel standartlara bağlılık, bu standartları kullanma ya da savunma işleridir. Formal değerlendirme, değerlendirme alanının uygun gördüğü standartları kullanan değerlendirme olarak tanımlanabilmektedir (Stufflebeam ve Coryn, 2014: 26-27).

Günlük yaşamda bir insanın kaybettiği anahtarını bulma çabası ve laboratuvarında deney yapan bir bilim adamının çabası “araştırma” olarak kabul edilebilmektedir. Ne var ki bilimsel anlamda araştırma, “karşılaşılan bir güçlüğü giderilmesi için bilimsel yöntemin uygulanması” ya da “planlı ve sistemli olarak verilerin toplanması, çözümlenmesi (analizi), yorumlanarak sonucun raporlaştırılması ile problemlere güvenilir çözümler arama süreci” olarak ifade edilmektedir (Stufflebeam ve Shinkfield, 2007: 28).

Formal değerlendirme biçimi, objektivist (nesnelci) program değerlendirme felsefesi ile pozitivist (olgucu) program değerlendirme ideolojisine paraleldir. Standartlar ortaya koyma, genel kabul edilebilirlik ve sistemli olma özellikleri ön plana çıkmaktadır. Ne var ki Scriven’in ifade ettiği değer biçme fobisi ile bazı detayları gözden kaçırma olasılığı akla gelmektedir.

2. İnformal Yaklaşım

Günlük yaşam sürecinde insanlar gözlemledikleri, düşündükleri, etkileşime girdikleri ya da almak için karar vermeye çalıştıkları şeyler hakkında informal değerlendirme yapmaktadır (Stufflebeam ve Shinkfield, 2007: 27). Örneğin yiyecek, araba, araç-gereç, buzdolabı, bilgisayar, bilgisayar programı, stoklar, kurslar ya da sigorta poliçeleri gibi hizmetler için karar verme süreçlerindeki insanlar informal değerlendirme yapabilmektedir (Stufflebeam ve Coryn, 2014: 26).

İnformal değerlendirme biçimi, birçok durumda sistemantik olmayan, uygun olmayan koşullara sahip ya da ön yargılardan etkilenmiş bir yapı içerebilmektedir. Bu nedenle, karar vermeye çalışan kişilere zayıf bir dayanak noktası oluşturmaktadır. Bu bağlamda, kritik karar gerektiren durumlarda, birçok insanı etkileyecek durumlarda, büyük harcamalar ya da riskler karşısında informal değerlendirme yetersiz kalmaktadır (Stufflebeam ve Shinkfield, 2007: 27).

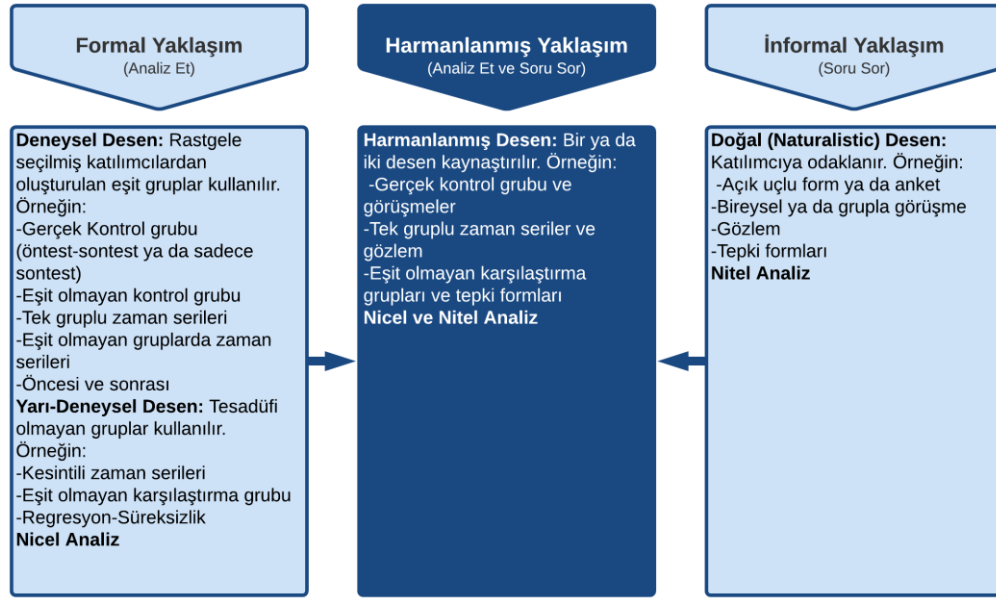
İnformal değerlendirme, sübjektivist (öznelci) program değerlendirme felsefesi ile göreceli (relativistic) program değerlendirme ideolojisine paraleldir. Beklenmedik öğrenme çıktıları belirleme anlamında formal değerlendirmeye göre daha avantajlı gözükmeyle birlikte güvenilirlik ve genellenebilirlik sıkıntılarını akla getirmektedir.

3. Harmanlanmış Yaklaşım (Blended Approach)

Harmanlanmış değerlendirme, formal ve informal değerlendirmenin karışımıdır. Harmanlanmış değerlendirme yaklaşımı, formal ve informal değerlendirmenin uygulamalarını ortak

bir biçimde kullanabilmektir (Dessinger ve Lee, 2004: 83). Bu değerlendirme yaklaşımları ve kullandıkları uygulamalar Şekil 8’de gösterilmiştir.

Şekil 8. Değerlendirme Biçimleri

Kaynak: Dessinger, J. C. ve Moseley, J. L. (2004) Confirmative Evaluation: Practical Strategies for Valuing Continuous Improvement, San Francisco: John Wiley and Sons. s. 83.

iii. Sistem Boyutlarına Göre Değerlendirme Türleri

Bütün disiplinlerde; o disiplinin metodolojisi, paradigması, epistemolojisi ve ontolojisini geliştirmek için sürekli fikirler üretilmektedir. Son elli yılın en önemli düşüncelerinden biri de sistem teorisi ya da sistem bilimidir (Van Gigch, 1991: 27). Sistem kavramı neredeyse hiçbir zaman tek başına kullanılmamıştır. Genellikle biyolojik sistem, sosyal sistem, ekonomik sistem, dini sistem ya da genel sistem gibi sıfatlarla ya da niteleyicilerle birlikte anılmaktadır (Rosen, 1986’den akt: Klir, 2001: 4).

Sistem ilişkili öğelerin bileşimi ya da kümesidir. Canlı ya da cansız varlıkların bir araya gelmesiyle oluşabilmektedir. Sistemler, alt sistemler (subsystems) olarak adlandırabileceğimiz diğer sistemlerden oluşur. Bir sistemin ne kadar alt sisteme bölüneceği ya da birleştirileceği konusu problem yaratabilmektedir (Van Gigch, 1991: 30-31).

Sistem teorisi etkili sonuçlar üretmek için bir arada çalışan anahtar değişkenlerin oluşturduğu bir çerçeve sunarak karmaşık sistemleri anlamlı hale getirmektedir (Hernez-Broome ve Boyce, 2011: 1). Sistem teorisinde en yaygın modellerden biri IPO (Input Process Output) modelidir. Girdi (Input), İşlem (Process) ve Çıktı (Output) olarak ifade edilebilir (Forsyth, 2010: 50). Sistem çevresinden bir şeye ihtiyaç duyuyorsa bunlar girdidir. Çevresine herhangi bir şey sağlıyorsa bu da çıktıdır (Curry vd., 2006: 100).

Sisteme giren bileşenler girdiler, terk edenler de çıktılardır. Genel olarak öğretmenler, personel, yöneticiler, materyaller, arazi, tesisler, bütçe, yetenek ve bilgi gibi birçok kaynak eğitim sisteminin girdileri olarak kabul edilebilir. Süreç, girdiler çıktılarına dönüşürken onlara değer kazandırma işidir. Çıktılar ise sistemin dönüştürme sürecinin sonuçlarıdır (Van Gigch, 1991: 41).

Şekil 9. IPO Modeline Göre Sistem Boyutları

Kaynak: Skyttner, L. (2002). General Systems Theory: Ideas & Applications, Singapore, New Jersey, London, Hong Kong: World Scientific, s. 74.

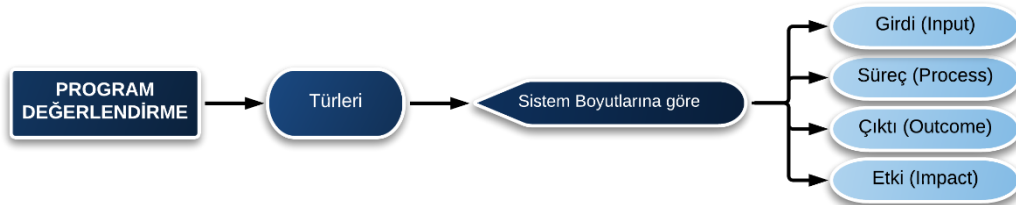
Şekil 10. Sistem Örneği

Kaynak: Curry, A., Flett, P. ve Hollingsworth, I. (2006). Managing Information and Systems: The Business Perspective, London, New York: Routledge, Taylor&Francis Group, s. 100.

Sistem teorisinin ortaya çıkardığı bileşenler program değerlendirme için de bir şema oluşturmaktadır. Green ve Kreuter (1991'den Akt. Simoes ve Brownson, 1998: 171) programı değerlendirmede süreç, etki (Impact) ve çıktı olmak üzere üç belirgin aşamayı işaret etmektedir. Alan yazın taramasında Green ve Kreuter'in (1991) sınıflamasına ek olarak girdilerin değerlendirilmesi aşamasına da rastlanmış ve çalışmaya dâhil edilmiştir. Buna göre sistem boyutlarına göre program değerlendirme türleri Şekil 11'de gösterilmiştir.

Şekil 11. Sistem Boyutlarına Göre Program Değerlendirme Türleri

1. Girdilerin Değerlendirilmesi

Girdi değerlendirmesinde ana hareket noktası programın ihtiyaç duyduğu değişiklikler hakkında tavsiyede bulunmaktır (Stufflebeam ve Coryn, 2014: 323). Değerlendirmeciler girdi değerlendirmesini birçok aşama halinde yapabilirler. Değerlendirmeci öncelikle ilgili alan yazını gözden geçirmek, benzer programları ziyaret etmek, uzmanlara danışmak, İnternet ortamındaki uygun bilgi servislerini incelemek, personelin ya da potansiyel kitlenin önerilerini istemek gibi spesifik ihtiyaçları ve hedefleri karşılama konusunu düşünmelidir (Stufflebeam, 2003: 45).

Girdi değerlendirmesi büyük oranda ihtiyaç analizi ile ilişkilidir (Guerra-Lopez, 2008: 109). Programların ya da kurumların ihtiyaçları için önerilerde bulunmayı sağlayabilmektedir. Memnun olunmayan bir uygulama için alan yazında daha iyi bir alternatif olup olmadığına bakarak tavsiyede bulunabilmektedir. Amerika'da birçok okul bölgesinde daha iyi maliyet-etki oranları yakalamak için yenilik önerileri sunmak adına kullanılmaktadır. Örneğin bir okul bölgesi yeni okul binalarında

alternatif mimari tasarımlar geliştirmek ve ölçebilmek için girdi değerlendirmesini kullanmıştır (Stufflebeam, 2003: 45-46).

2. Sürecin Değerlendirilmesi

Süreç değerlendirmesinin amacı performansı görüntülemektir (Guerra-Lopez, 2008: 109). Programın hedef gruba ulaşma derecesi, program hakkındaki memnuniyetleri, uygulanan program etkinlikleri ya da unsurları, araç gereçlerin kalitesi hakkında karar vermeyi sağlamaktadır (Girgis, 1998: 110).

Bu tip değerlendirme programın uygulanmasına dair soruları işaret eder. Örneğin program planlananlara göre ne kadar uygulandı? Programın materyalleri ve içeriği hizmet edilen topluluğa uygun mu? Eğitsel oturumlara kim katılıyor? Potansiyel katılımcıların hepsi eşit şekilde katılım gösteriyor mu? Program yeterli kaynaklara sahip mi? Katılımcılar programın yüzde kaçını alıyor? Bu veriler programın gelişmesi, değişmesi için gereken, ihtiyaç duyulan ve programın uygulanmasını sağlayan verilerdir. Süreç değerlendirmesi için bilgi, gözlemler, saha notları, görüşmeler, anketler, program kayıtları ve yerel-ulusal gazetelerden yani nitel ya da nicel yöntemlerle toplanabilir (Baker ve Goodman, 2003: 185).

3. Çıktıların Değerlendirilmesi

Çıktı değerlendirmesi programın uzun vadedeki etkileri üzerine odaklanan anlayıştır (Girgis, 1998: 110). Değerlendirilen sistemin geliştirilmesi ya da terk edilmesi için geri bildirim sağlamaktadır (Guerra-Lopez, 2008: 109).

Bu tip değerlendirme programın sağlayabileceği değişiklikler hakkında geri bildirim sağlar. Bazı uzak çıktıların görülmesi zordur, uzun zaman gerektirir. Programın çıktılar üzerindeki etkisini ölçmek için gözlemsel desenler yerine genellikle deneysel ya da yarı deneysel desenler ve uzun süreli takip tercih edilir. Hiçbir değerlendirme programı bütün bileşenlerini değerlendirmeye yeterli değildir. Veri toplama konusunda, hangi hedeflerin ölçüleceği konusunda tam uzlaşa sağlanamaz (Baker ve Goodman, 2003: 186).

4. Etki Değerlendirmesi

Etki değerlendirmesi programın kısa vadedeki etkileri üzerine odaklanan anlayıştır (Girgis, 1998: 110). Etki değerlendirmesi programın hangi hedeflerinin karşılandığı ile ilgilidir. Bazı kişiler bu değerlendirme türünü orta ve yakın vadeli çıktılar olarak adlandırmaktadır. İstenen ya da istenmeyen faktörleri ölçmede kullanılabilir. Etki değerlendirmesinde veriler nicel ya da nitel olabilmektedir (Baker ve Goodman, 2003: 185-186). Yapılan müdahale sonucu ortaya çıkan varlık ile yokluk üzerinde durulmaktadır (IEG, 2008: 121).

Eğitim programlarını sistemsel bakış açısıyla ele alma ve değerlendirme eğilimleri dikkate alındığında, sistem boyutlarına göre değerlendirmenin oldukça önemli olduğu görülebilir. Stufflebeam'ın CIPP modeli gibi bağlam-girdi-işlem-çıktı (context-input-process-product), Stake'in uygunluk olasılık modeli gibi girdi-işlem-çıktı odaklı program değerlendirme modellerinde net bir şekilde sistemsel değerlendirme vurguları görülebilir. Genellikle birden fazla boyut dikkate alınarak sistem öğelerinin kapsamlı olarak ele alınması ön plana çıkmaktadır.

4. Sonuç ve Tartışma

Araştırma sonucunda, program değerlendirme alanında ön plana çıkan dört program değerlendirme felsefesi belirlenmiştir. Bunlar: nesnelci (objektivist), öznelci (sübjektivist), çoğulcu (pluralist), faydacı (utilitarian) program değerlendirme felsefeleridir.

Nesnelci felsefe bilimsel mantıktan hareketle, rasyonel ve genellenebilir gerçeklere dayalı felsefeyi yansıtmaktadır. Öznelci felsefe ise daha çok deneyimlere dayalıdır. İnformal görüşmeler,

gözlemler ve durum çalışmaları gibi tekniklerle genellemelere varılır. Daha çok içsel değerlendirme ağır basmaktadır. Çoğulcu değerlendirme toplum genelinden çok bireysel fayda üzerine odaklanmaktadır. Bireyin maksimum faydası önemlidir. Daha çok öznelcilik ile birlikte işe koşulmaktadır. Faydacı değerlendirmenin temeli toplumun genel faydasıdır. Başkalarının mutluluğu önemsenir. Nesnelci felsefe ile birlikte işe koşulmaktadır.

Araştırma sonucunda, program değerlendirme alanında ön plana çıkan beş program değerlendirme ideolojisi belirlenmiştir. Bunlar: ayrılıkçı, Olgucu, yönetsel, göreceli, yararlanıcıya yönelik program değerlendirme ideolojileridir.

Ayrılıkçı ideoloji sistemin dışından, bağımsız kişiler tarafından değerlendirme yapılmasını önermektedir. Değerlendirmenin tamamen bağımsız hatta organizasyondan habersiz olması ve böylece ön yargısız olması hedeflenir. Dışsal değerlendirme mantığı taşımaktadır. Pozitivist ideoloji nesnel gerçekliği savunarak, ölçme, değerlendirme kuralları üzerinden hareket etmektedir. Değer biçme ve böylece net kararlar verme kaygısı taşımaktadır. Pozitivistlerin bu yönü, aşırı değer biçme fobisi olarak eleştirilmektedir (Potter, 2006: 413). Yönetsel ideoloji, genellikle yine aynı yöneticilerin ortaya çıkardığı programların yöneticiler için değerlendirilmesi ve onlara raporlaştırılarak sunulmasıdır. Ne var ki yöneticilerin olumlu rapor beklentisi ve bunun yarattığı baskı yönünden eleştirilmektedir (Scriven, 1993: 232). Göreceli ideoloji pozitivizme tepkidir. Nesnel doğruluk yerine göreceli düşünce benimsenmektedir. Farklı bakış açılarını dikkate almayı önemsemektedir. Yararlanıcıya yönelik ideolojide toplumun ve yararlanıcı kitlenin yararlanabilmesi için değerlendirme yapılmaktadır. Yararlanıcılar adına, olabildiğince nesnel ve sistematik şekilde değerlendirme yapılarak yine yararlanıcılara sunulmaktadır. Değerlendiren kişiler yararlanıcılar için, sanki bir sendikaymış gibi, onlar adına yargıya varmaktadır.

Araştırma sonucunda, program değerlendirme alanında ön plana çıkan altı program değerlendirme tasarımı belirlenmiştir. Bunlar: hedeflere dayalı, yönetime yönelik, yararlanıcı odaklı, uzman odaklı, müzakereye dayalı, katılımcı yönlendirmeli program değerlendirme tasarımlarıdır.

Hedeflere dayalı değerlendirme programın hedeflerine ulaşılma durumu üzerinden programın etkililiğine karar verme düşüncesine sahiptir. Uygulama aşamalarının netliği, uygulama kolaylığı gibi avantajlar sunarken, hedefler dışında ortaya çıkabilecek ürünlere duyarlı olmaması ve programın bitme zorunluluğu nedeniyle eleştiriler alabilmektedir (Yüksel ve Sağlam, 2014: 49). Yönetime yönelik tasarım yöneticilere bilgi sunma amaçlı ve program hakkında yöneticilerin karar vermesine dayanan anlayıştır. Değerlendirmeci ve yöneticilerin birlikte çalışması, baştan sona iletişim, netlik ve sistematiklik gibi avantajlar sunabilmektedir. Ne var ki yöneticilerin gözden kaçırdıkları, yöneticilerle fikir ayrılığı, yöneticiler ve değerlendirmeciler dışında kimsenin değerlendirme sürecine dahil edilmemesi, adil değerlendirme sınırlılığı, demokratik olamama gibi sıkıntılar yaratabilmesi nedeniyle eleştiriler alabilmektedir. Yararlanıcı odaklı tasarım, program ya da bir hizmet değerlendirmesi yapılırken yararlanıcı kitlenin değerlendiren rolünde olmasıdır. Son yıllarda teknoloji kullanımı ile birlikte en yaygın tasarımlardan biri olarak gözükmektedir. Yararlanıcıları kötü programlardan, faydasız hizmetlerden, tehlikeli ürünlere koruyabilmesi, bunu yaparken bağımsız ve hatta acımasız değerlendirme yapabilmesi ön plana çıkan avantajlarıdır. Aşırı kullanımı nedeniyle eleştirilebilmektedir (Green, 2011: 24). Günümüzde internet ve sosyal medya üzerinden her türlü ürün için yapılan değerlendirmeler bazen bilgi kirliliğine neden olabilmektedir. Uzman odaklı tasarım, uzmanların yani profesyonellerin program değerlendirme işini yapmasıdır. Uygulama kolaylığı, birçok alana uyarlanabilmesi, kurumsal süreklilik sağlaması gibi avantajları bulunmaktadır. Uzmanların tekrara düşmesi, veri yetersizliği, çaba eksikliği, zaman kaybı yaratma riski gibi yönleriyle de eleştirilebilmektedir. Müzakereye dayalı tasarım bir program üzerinde iki değerlendirme grubunun çalışmasıdır. Bağımsız çalışan bu iki grubun mahkeme tarzı bir değerlendirme sürecinde farklı açılardan sorgulama yapması mantığına dayanmaktadır. Farklı açılardan bakma, ön yargısız olma gibi avantajlar sunmakla birlikte aşırı sorgulayıcı mantık, ortaya

çıkabilecek hırs ve zorlama yönleriyle eleştirilebilmektedir. Katılımcı odaklı tasarımın temel mantığı programla ilgili bütün kesimleri program değerlendirme sürecine katmaktır. Çoğulcu olması, bireysel ve organize anlayışlara uygunluğu, bütün anlayışlardan yararlı birer parça içermesi avantajları olmaktadır. Ne var ki iş yoğunluğu, alakasız konulara odaklanma, paydaşların bilgi yetersizliği, paydaşların program kriterlerinin farklı olması ve program değerlendirmenin etkisizleşmesi yönlerinden eleştiriler almaktadır.

Araştırma sonucunda program değerlendirme alanında ön plana çıkan üç ana başlıkta toplam on çeşit program değerlendirme türü belirlenmiştir. Bunlar: değerlendirmeci rolüne göre içsel, dışsal, dışarıdan yönlendirilmiş; değerlendirme biçimine göre formal, informal, harmanlanmış; sistem boyutuna göre girdi, süreç, çıktı, etkiye dayalı program değerlendirme türleridir.

Değerlendirmeci rolüne göre program değerlendirme içsel, dışsal ve dışarıdan yönlendirilmiş değerlendirme olarak üç tür kabul edilmektedir. İçsel değerlendirme kurum içinden, organizasyon içerisindeki kişilerin değerlendirme yapmasıdır. Kurum hakkında bilgi birikiminin fazla olması, organizasyonu yakından ve iyi tanıma gibi avantajları bulunmaktadır. Bütünü görememek, değerlendirme yeterliliğinin sınırlı olması, etki altında kalmak gibi yönleriyle de eleştirilebilmektedir. Dışsal değerlendirme organizasyon dışı, örgüt harici kişilerin programı değerlendirmesidir. Ön yargısız olmak, programı bir bütün olarak görebilmek, bağımsızlık, kontrol ve motivasyon sağlama gibi avantajlar sunabilmektedir. Ne var ki değerlendirilenlerin isteksizliği, güven sorunları gibi dezavantajlar oluşabilmektedir. Dışsal değerlendirme içsel değerlendirmeye göre daha güvenilirdir (Fitzpatrick vd., 2004: 24). Dışarıdan yönlendirilmiş değerlendirme organizasyon dışı değerlendirmecilerin hazırladığı değerlendirme altyapısını kullanarak, örgüt içinden kişilerin değerlendirme yapmasıdır. Değerlendirme, dışarıdan yönlendirilmekte ancak içeridekiler tarafından yapılmaktadır. Dışarıdan teknik destek, maliyet azlığı, iç organizasyona fazla müdahale edilmemesi gibi avantajları bulunmaktadır.

Değerlendirme biçimsel olarak formal, informal ve harmanlanmış olarak kabul edilebilmektedir. Formal değerlendirme deneysel desene sahip, bilimsel, standartlara dayalı, planlı, nicel, nesnel, sistematik ve net değerlendirmedir. İnfomal değerlendirme doğal desene sahip, sistematik olmayan, gözleme dayalı, nitel ve öznel değerlendirme türüdür. İnfomal değerlendirme ön yargılardan etkilenebilmesi ve kritik kararlar alınırken yetersiz kalabilmesi nedeniyle eleştirilebilmektedir. Harmanlanmış değerlendirme formal ve informal değerlendirmenin karışımıdır. Hem nicel hem nitel analiz yapılır. Deneysel desen ve doğal desen birlikte kullanılır.

Sistem boyutlarına göre, dört değerlendirme türü olan girdi, süreç, çıktı ve etkiye dayalı değerlendirmenin adı geçmektedir. Girdi değerlendirmesi ihtiyaç analizi yaparak sisteme/programa girmesi gerekenler hakkında önerilerde bulunmaktır. Sürecin değerlendirmesi performansın görüntülenmesidir. Programın etkinlik boyutu, materyalleri, uygulamaları, süreci değerlendirilir. Gözlemler, görüşmeler, anketler, kayıtlar, nitel ya da nicel yöntemlerle toplanmış bilgiler kullanılmaktadır. Çıktı değerlendirmesi programın uzun vadedeki etkileri ile ilgilenmektedir. Programın öğrencilerin öğrenim hayatında ve gerçek hayatında yaptığı etki, toplum üzerindeki etkiler gibi uzun vadeli ürünlere odaklanılmaktadır. Elde edilen dönütler programın sürekliliği için kullanılabilir. Etki değerlendirmesi çıktı değerlendirmesine benzemesine karşın kısa vadeli etkilere yönelik değerlendirmedir. Daha çok, hangi hedeflere ulaşıldığı ile ilgilenmektedir.

Özetle, bu araştırma kapsamında, program değerlendirme felsefeleri, ideolojileri, tasarımları ve türleri belirlenmiş ve kategorize edilmiştir. Kategorize edilen program değerlendirme felsefelerinin, ideolojilerinin, tasarımlarının ve türlerinin kendi özelinde bazı avantaj ve dezavantajlarının olabileceği, birbirlerine tam olarak üstünlük kanıtlarının olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Alderson, C. & Berretta, A. (1992). *Evaluating Second Language Education*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Alkin, M. C., Christie, C. A. ve Rose, M. (2006). *Communication Evaluation*. Shaw, I. F., Greene, J. C. ve Mark, M. M. (Ed.) *Handbook of Evaluation* içinde (s. 384-403). London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Baker, E. A. ve Goodman, R. M. (2003). *Community Assessment and Change: A Framework, Principles, Models, Methods and Skills*. Scutchfield, F. D. ve Keck, C. W. (Ed.) *Principles of Public Health Practice (Second Edition)* içinde (s. 177-190). United States of America: Thomson Delmar Learning.
- Belvis, O. (1989). *Curriculum Building in Nursing: A Process*. United States of America: Jones and Bartlett Publishers.
- Brunon-Ernst, A. (2016). *Utilitarian Biopolitics: Bentham, Foucault and Modern Power*. London, New York: Routledge.
- Curry, A., Flett, P. ve Hollingsworth, I. (2006). *Managing Information and Systems: The Business Perspective*, London, New York: Routledge, Taylor&Francis Group.
- Çepni, S. (2010). *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş (5.Baskı)*. Trabzon: Erol Ofset.
- Dessinger, J. C. ve Lee, J. (2004). *Strategies for Valuing Continious Improvement*. U.S.A.: John Wiley and Sons.
- Dessinger, J. C. ve Moseley, J. L. (2004). *Confirmative Evaluation: Practical Strategies for Valuing Continuous Improvement*. San Francisco: John Wiley and Sons.
- Erden, M. (1998) *Eğitimde Program Değerlendirme*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Fitzpatrick, J. L., Sanders, J. R. ve Worthen, B. R. (2004). *Program Evaluation Alternative Approaches and Practical Guidelines (Third Edition)*. U.S.A.: Pearson Education, Inc.
- Fitzpatrick, J. L., Sanders, J. R. ve Worthen, B. R. (2012). *Program Evaluation Alternative Approaches and Practical Guidelines (Fourth Edition)*. New Jersey: Pearson Education, Inc.
- Forsyth, D. R. (2010). *Group Dynamics (Fifth Edition)*. United States of America: Wadsworth Cengage Learning.
- Girgis, A. (1998). *Best Practice in Cancer Control Programme Evaluation*. Scott, D. ve Weston, R. (Ed.) *Evaluation Health Promotion* içinde (s. 109-125). Padstow, Cornwall: Nelson Thornes Ltd.
- Guerra-Lopez, I. J. (2008). *Performance Evaluation: Proven Approaches for Improving Program and Organizational Performance*. United States of America: John Wiley&Sons, Inc.
- Green, R. A. (2011). *Case Study Research: A Program Evaluation Guide for Librarians*. United States of America: Libraries Unlimited.
- Green, J. L. ve Stone, J. C. (1977). *Curriculum Evaluation: Theory and Practice-Volume One*. New York: Springer Publishing Company, Inc.
- Hernez-Broome, G. ve Boyce, L. A. (2011). *Advancing Executive Coaching: Setting the Course for Successful Leadership Coaching*. San Fracisco, CA: Jossey-Bass.

- House, E. R. (1993). Assumptions Underlying Approaches to Evaluation. Madaus, G. F., Scriven, M. S. ve Stufflebeam, D. L. (Ed.) *Evaluation Models: Viewpoints on Educational and Human Services Evaluation* içinde (s. 45-65) Norwell, MA; Dordrecht, The Netherlands: Kluwer-Nijhoff Publishing.
- Hoyle, J. R., Björk, L. G., Collier, V. ve Glass, T. (2005). *The Superintendent as Ceo: Standards-Based Performance*. Thousand Oaks, California: Corwin Press.
- IEG (2008). *An Impact Evaluation of India's Second and Third Andhra Pradesh Irrigation Projects: A Case of Poverty Reduction with Low Economic Returns*. Washington, D. C.: The World Bank.
- Klir, G. J. (2001). *Facets of Systems Science (Second Edition)*. New York: Springer Science+Business Media, LLC.
- Lawrenz, F. ve Thao, M. (2010). Review of Science Education Program Evaluation. Lederman, N. G. ve Abell, S. K. (Ed.) *Review of Science Education Program Evaluation* içinde (s. 943-963). New York, NY: Routledge.
- Lawrenz, F. ve Thao, M. (2014). Review of Science Education Program Evaluation. Lederman, N. G. ve Abell, S. K. (Ed.) *Handbook of Research on Science Education: Volume II* içinde (s. 759-774). New York, NY: Routledge.
- Lunenburg, F. ve Irby, B. (2006). *The Principalship: Vision to Evaluation*. United States of America: Thompson Wadsworth.
- MacBeath, J., Schratz, M., Meuret, D. ve Jakobsen, L. (2000). *Self-evaluation in European Schools: A Story of Change*. London, New York: Routledge/Falmer, Taylor&Francis Group.
- Mathison, S. (2005). *Encyclopedia of Evaluation*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- McNamara, J. F., Erlandson, D. A. ve McNamara, M. (1999). *Measurement and Evaluation: Strategies for School Improvement*. New York, London: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Nevo, D. (2009). Accountability and Capacity Building: Can They Live Together? Ryan, K. E. ve Cousins, J. B. (Ed.) *The SAGE International Handbook of Educational Evaluation* içinde (s. 291-304) United States of America: Sage Publications, Inc.
- Ornstein, A. C. ve Hunkins, F. P. (1993). *Curriculum Foundations, Principles and Issues (Second Edition)*. United States of America: Allyn and Bacon.
- Popham, W. J. (1993). *Educational Evaluation*. United States of America: Allyn and Bacon.
- Potter, C. (2006). *Programme Evaluation*. Blanche, M. T., Durrheim, K. & Painter, D. (Ed.) *Research in Practise: Applied Methods for the Social Sciences*. South Africa: University of Cape Town Press.
- Rosen, R. (1986). Some Comments on Systems and System Theory. *International Journal of General Systems*, Cilt: 13, Sayı: 1, (s. 1-3).
- Rovai, A. P., Baker, J. D. ve Ponton, M. K. (2014). *Social Science Research Design and Statistics: A Practitioner's Guide to Research Methods and IBM SPSS Analysis*. Chesapeake, VA: Watertree Press.
- Scriven, M. S. (1993). Evaluation Ideologies. Madaus, G. F., Scriven, M. ve Stufflebeam, D. L. (Ed.) *Evaluation Models: Viewpoints on Educational and Human Services Evaluation* içinde (s. 229-260). Boston, The Hague, Dordrecht, Lancaster: Kluwer-Nijhoff Publishing.

- Simoës, E. J. ve Brownson, R. C. (1998). Implementing and Managing Programs. Stroup, D. F. ve Teutsch, S. M. (Ed.) Statistics in Public Health: Qualitative Approaches to Public Health Problems içinde (s. 165-192). New York, Oxford: Oxford University Press.
- Skyttner, L. (2002). General Systems Theory: Ideas & Applications. Singapore, New Jersey, London, Hong Kong: World Scientific.
- Spaulding, D. T. (2008). Program Evaluation in Practice: Core Concepts and Examples for Discussion and Analysis. San Francisco, CA: Jossey Bass.
- Spaulding, D. T. (2014). Program Evaluation in Practice: Core Concepts and Examples for Discussion and Analysis (Second Edition). San Francisco, CA: Jossey Bass.
- Stufflebeam, D. L. (2003). The CIPP Model for Evaluation. Kellaghan, T., Stufflebeam, D. L. ve Wingate, L. A. (Ed.) International Handbook of Educational Evaluation, Part One: Perspectives içinde (s. 31-62) Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
- Stufflebeam, D. L. ve Coryn, C. L. S. (2014). Evaluation Theory, Models & Applications. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Stufflebeam, D. L. ve Shinkfield, A. J. (1998). Systematic Evaluation: A Self-Instructional Guide to Theory and Practice (Third Edition). Boston, The Hague, Dordrecht, Lancaster: Kluwer-Nijhoff Publishing.
- Stufflebeam, D. L. ve Shinkfield, A. J. (2007). Evaluation Theory, Models and Applications. San Francisco, CA: Jossey Bass.
- Thomas, J. C. (2010). Outcome Assessment and Program Evaluation. Renz, D. O. ve Herman, R. D. (Ed.) The Jossey-Bass Handbook of Nonprofit Leadership and Management (Third Edition) içinde (s. 401-430) San Francisco: John Wiley&Sons.
- Uşun, S. (2012). Eğitimde Program Değerlendirme: Süreçler Yaklaşımlar ve Modeller. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Van Gigch, J. P. (1991). System Design Modeling and Metamodeling (First Edition). New York: Springer Science+Business Media, LLC.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yüksel, İ. ve Sağlam, M. (2014) Eğitimde Program Değerlendirme. Ankara: Pegem Akademi.